

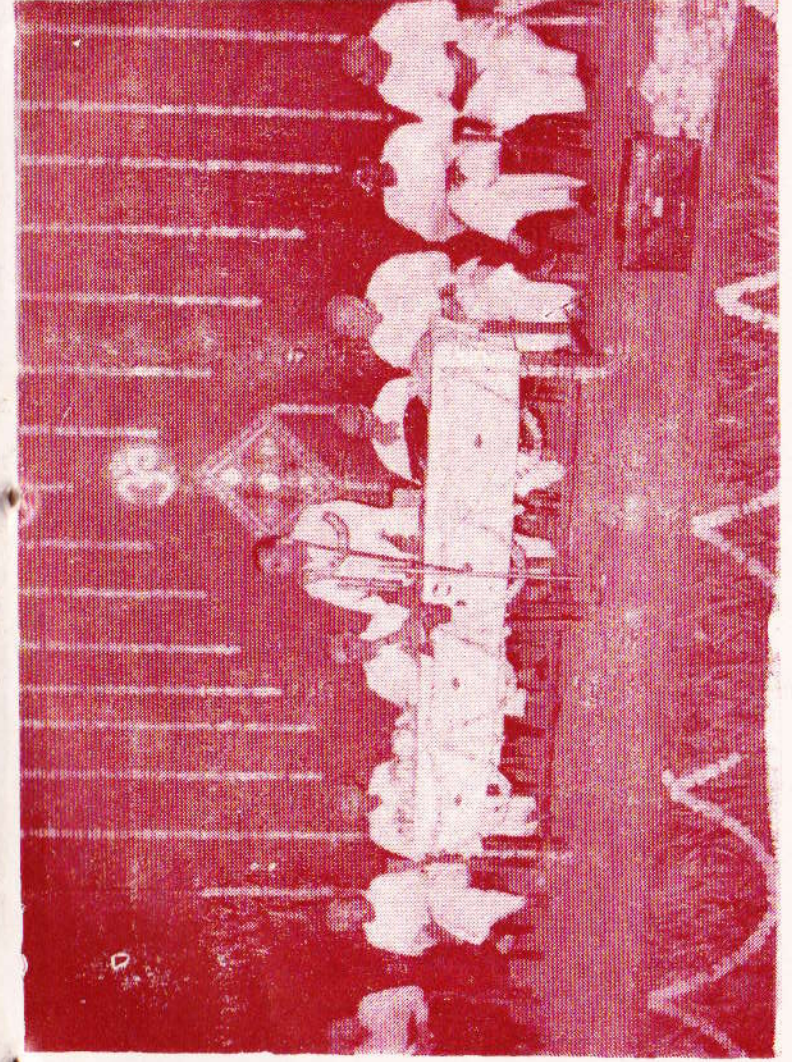
અધ્યાત્મ

૧૫-૪ અંક-૭ કિંમત ૧-૫૦ એપ્રિલ-૧૯૮૩

અધ્યાત્મના ભારતના નવા આજીવન સભ્યો

પરદેશમાં વસતા અધ્યાત્મપ્રેમી ભાઈઓ દૂર વસવા છતાં તેમનાં ભારતમાંનાં સ્વજનોને ભૂલતા નથી. તેઓને ભારતમાં અધ્યાત્મની પ્રેરણા પાતું સાહિત્ય કાયમ મળતું રહે એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈ. કેટલાક આફ્રિકાવાસી ભાઈઓએ પોતાનાં ભારતમાં વસતાં સ્વજનો, સ્નેહીઓ, કે સંસ્થાઓ માટે આજીવન સભ્યપદની રકમો ભરી છે, જે ખરેખર અભિનંદનીય છે. આજીવન સભ્યોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.

- ૩૦૩ શ્રી હરીશભાઈ પી. પટેલ, મુંબઈ રૂા. ૨૫૧
(શ્રી શાન્તિભાઈ કાલીદાસ પટેલ, ડરખન તરફથી)
- ૩૦૪ શ્રી ભગવતીભાઈ પી. પટેલ રૂા. ૨૫૧
(શ્રી શાન્તિભાઈ કાલીદાસ પટેલ, ડરખન તરફથી)
- ૩૦૫ ,, મોહનભાઈ દુર્લભભાઈ પટેલ,
(ગામ. સાતમ) તાલુકો નવસારી રૂા. ૨૫૧
(શ્રી હીરાભાઈ ડાહ્યાભાઈ ડરખન તરફથી)
- ૩૦૬ શ્રી ચુનીભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ
(ગામ સાતમ) તાલુકો નવસારી રૂા. ૨૫૧
(શ્રી હીરાલાલ ડાહ્યાભાઈ ડરખન તરફથી)
- ૩૦૭ શ્રી છગનભાઈ કાનજીભાઈ પ્રજ્ઞપતિ, કડોદ રૂા. ૨૫૧
(શ્રી વનમાલીભાઈ ગોંસાઈ ડરખન તરફથી)
- ૩૦૮ સાર્વજનિક લાયબ્રેરી,
કડોદ હાઈસ્કુલ પાસે, કડોદ. રૂા. ૨૫૧
(શ્રી વનમાલીભાઈ ગોંસાઈ, ડરખન તરફથી)
- ૩૦૯ શહેર સુધરાઈ મોરબી. રૂા. ૨૫૧
- ૩૧૦ શ્રી. રમણલાલ વલ્લભભાઈ ચૌહાણ, અટોદરા રૂા. ૨૫૧
(શ્રી નરોત્તમભાઈ જયરામભાઈ, જોહાનીસ્મર્ગ તરફથી)
- ૩૧૧ શ્રી મટવાડ રમતગમત મંડળ લાઈબ્રેરી, મટવાડ રૂા. ૨૫૧
(શ્રી હીરાભાઈ દયાળભાઈ ડરખન તરફથી)

મનવા લેને હરિનું નામ

(હરિને ભજતાં—એ રાગ)

મનવા લેને હરિનું નામ, સંકટ તારાં શમશે રે,
આધિવ્યાધિ ટળી જશે સૌ, ત્રણે તાપ ટળશે રે.
હરતાં ફરતાં લેને હરિનામ, વિધિ નથી કોઈ રે,
પાણી વેગે જીવન આલ્યું જાય, શાને રહ્યો બેઈ રે ?
ખંખેરી દેને આજસ તારી, કમ્મર કસ ભાઈ રે,
નામ જપતાં જશે તું તરી, શંકા નથી કાંઈ રે.
પ્રભુને સોંપ બધી તારી ચિન્તા, તું જ તેને શરણે રે,
તેની માગ કૃપા દિનરાત, આનંદ મહા મળશે રે.
બેને મીરાં ને પ્રહલ્લાદ, નરસિંહ સૂર તુલસી રે,
કહે પાગલ તરી ગયાં સૌ, પરમાત્માના ગુણથી રે.

યોગેશ્વરજી

અધ્યાત્મ

આધ્યાત્મિક વિકાસની નવી જ ક્ષિતિજ ખોલતું ગુજરાતી માસિક
વર્ષ : ૪ અંક : ૭ છટક નકલ ૧-૫૦, વાર્ષિક લવાજમ
દેશમાં રૂ. ૧૫-૦૦ વિદેશમાં રૂ. ૧૨૫-૦૦ (વિમાનથી)

સંસ્થાપક : પ. પૂ. યોગેશ્વરજી શ્રી વિકૃલ પંડ્યા (મુંબઈ)
સર્વમંગલ ચેરીટબલ ટ્રસ્ટ શ્રી બાલુભાઈ બ્હોરા (અમદાવાદ)
સાંઘકૃપા, જવાહર ચોક, ગોપાલકુંજના નાંકે શ્રી બે. વી. શાહ (મુંબઈ)
મણીનગર, અમદાવાદ-૮ શ્રી શાંતિભાઈ કનેરીયા (રાજકોટ)
તંત્રી-સંપાદક : શ્રી રાજેશભાઈ કાપડિયા (ભાવનગર)
શ્રી નારાયણ ડ. બની પ્રકાશન અને પ્રાપ્તસ્થાન :
સહસંપાદક : શ્રી નાનુરામ દુધરેજિયા 'અધ્યાત્મ' પ્લોટ નં. ૧૬૮૮ બી
શ્રી ભાઈલાલભાઈ છાટબાર સરહારનગર, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧
શ્રી મણિભાઈ સી. શાહ તંત્રી, મુદ્રક અને પ્રકાશક :
શ્રી સર્વેશ્વરી નારાયણ ડ. બની ફોન : ૨૮૬૬૩
શ્રી રમણીકલાલ ભોગીલાલ શાહ સુદ્રણસ્થાન :
(ભાવનગર) રાધેશ્યામ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
લોખંડબનર, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

'અધ્યાત્મ' અંગે સૂચનો

- ગ્રાહકોને :** ગ્રાહક નંબર સરનામા સાથે લખવામાં આવે છે તે નોંધી લેવા.
- * 'અધ્યાત્મ' ને આપને ગમ્યું હોય તો આપના પરિચિત વર્ગમાં તેના ગ્રાહકો વધે તેવું આપ કરતા રહેશે.
  - * 'અધ્યાત્મ' દર માસની દસમી તારીખે પ્રસિદ્ધ થશે. કોઈ કારણે એકાદ અડવાડિયા સુધી અંક ન મળે તો સ્થાનિક ટપાલ કચેરીમાં તપાસ કર્યા પછી અત્રે જણાવવું. સિલિકમાં હશે તો જરૂર મોકલી અપાશે.
  - * પત્રવહેવાર કરતી વખતે ગ્રાહક નંબર લખવાથી વધુ સરળતા રહેશે.
  - * 'અધ્યાત્મ' અંગે કંઈ સૂચનો કરવાનાં હોય તો નિઃસંકોચ કરવા અનુરોધ છે.
  - * દર મહિનાની તા. ૮ સુધીમાં જે ગ્રાહકોનાં નામ મળી જશે, તેમને તા. ૧૦મીએ અંક રવાના કરવામાં આવશે.

* અનુક્રમણિકા *

વિચારો જૂના ને નવા	૩	યોગેશ્વરજી
શ્રીયોગેશ્વરજીના રામચરિત્ર	૬	—
માનસનો ગ્રંથ વિમોચન વિધિ	૬	—
ક્રીનીસ આશ્રમમાં શ્રી સુશીલા-	૯	સર્વેશ્વરી
બેન ગાંધીની મુલાકાત	૨૦	ભાષલાલભાઈ છાટખાર
પાંચ તત્ત્વ-મનની અધૂરી દષ્ટિ	૨૫	બાબુભાઈ વોરા
ધર્મનું સાચુ મૂલ્યાંકન	૨૯	રામચંદ્રદાસ પુળરી
માનવ હૃદયમાં ઈશ્વર	૩૨	ડો. નટવરલાલ દાણી
સુખનું સહજ સાધન ત્રીજા	૩૭	જગદીશચંદ્ર એસ. આચાર્ય
નેત્રનું પ્રકટીકરણ	૩૮	પ્રપતલાલ કાળ
પ્રભાતિયુ	૩૯	સૂર્યકાંત લ ભટ્ટ
રામજી, એક દિન આવજો !	૪૩	યોગેશ્વરજી
સાધ્વી ગોદાવરી માતાજી	૪૮	પ્રા. જનાર્દન દવે
પ્રકાશના પંથે	૫૨	મંગલભાઈ પંચાલ
શ્રીમદ્ ભાગવત સુધા	૫૬	આશા ત્રિવેદી
અંતર્મુખ કેમ થવાય ?	૬૦	યોગેશ્વરજી
મહાયોગી અરવિંદની અમરકૃતિ	૬૩	—
સાવિત્રી-(૩)		
રામકથા		
“ધ્યાન સાધના શિબિર”		
સુરત માટેનો સંદેશો		

અધ્યાત્મ

વરદ હસ્ત પ્રભુ તમારો, સદાય રહેજો જીવન સહારો

વર્ષ : ૪

એપ્રિલ-૧૯૮૩

અંક : ૭

વિચારો : જૂના ને નવા

વિચારો જીવનમાં ક્રાંતિ કરે છે, રસ ભરે છે, બળપ્રદાન કરે છે, પ્રેરણા અને પ્રકાશ ધરે છે, જીવનને જ્યોતિર્મય કરે છે અને અવનવો આકાર ધરે છે એમની શક્તિ ઘણી મોટી છે. એ સુવિચાર બનીને આવે છે ત્યારે આનંદ આપે છે, ઓજસ્વી બનાવે છે, અને આશીર્વાદરૂપ ઠરે છે, પરંતુ એથી ઉલટું, કુવિચારના રૂપમાં મળે છે ત્યારે જીવનને જોખમમાં મૂકી દે છે, મુસીબતોથી ભરે છે, વિકૃત તથા વિપથગામી કરે છે, અને અભિશાપરૂપ ઠરે છે. વિચાર અને વિશેષ કરીને સુવિચારની શક્તિ ઘણી મોટી છે. એનાવિના જીવનનો વિકાસ અસંભવ બની જાય છે. માટેજ મોટા-મોટા પ્રાતઃસ્મરણીય સંતોએ અને શાસ્ત્રોએ એને ઠેકવવાનું કે વિકસાવવાનું કહ્યું છે. વેદ પણ કહે છે કે ઉત્તમ વિચારો અમને ચોતરફથી અથવા બનતી બધી બાબુથી પ્રાપ્ત થાવ. એમને માટે અમારા મનનાં બારીબારણાં અમે ખોલી નાખીએ અને એમને આદરપૂર્વક અપનાવીએ.

સાચું છે. નવાનવા વિવિધ વિચારોને અપનાવવા માટે માણસે તૈયાર રહેવું જોઈએ. નવા વિચારોને અપનાવવાનું સહેલું નથી એમને સાંભળવાનું અને સહાનુભૂતિથી સમજવાનું પણ અધરું છે.

કેટલાક માણસો સ્વભાવથીજ સ્થિતિસ્થાપક હોય છે. જૂના પોતાને ક્ષવતા વિચારોને જળોની પેઠે પકડી રાખે છે. એમની સત્યાસત્યતાનો વિચાર કરવાની કે એમની ઉપયોગિતા અથવા શ્રેયસ્કરતાને ચકાસવાની એમને નથી પડી. એ પોતાના વિચારોના કુંડાળામાંજ કેદ થઈ જાય છે. એ વિચારો શુભ છે કે અશુભ અને કાયા છે કે પાકા એનો વિચાર એ નથી કરતા. વિચારો એમના નથી બનતા પરંતુ એ વિચારોના બની જાય છે. એમના માન્ય વિચારોની પાછળ પૂરતી વિચારણાને અભાવ હોય છે. એમની આગળ કોઈવાર સંજોગવશાત કોઈક નવો વિચાર આવે ત્યારે એમની પ્રતિક્રિયા ઘણી અનોખી અને પ્રબળ હોય છે. પહેલાં તો એ નવા વિચારને સાંભળવા તૈયાર જ નથી થતા. અથવા સાંભળે છે તો એની સામે તરતજ ભારેમાં ભારે બળવો કરી ઉઠે છે. એ નવા વિચારનો સામનો કરીને એને બનતી બંધીજ રીતે તોડી પાડવામાટે એ પ્રયત્ન કરે છે. એની ટીકા, નિંદા કે આલોચના કરે છે, ને બહારમાં એને ઉતારી પાડે છે ત્યારેજ એમને શાંતિ વળે છે ને એન પડે છે. એમનું મન એવું સંકુચિત, ક્ષીણુ તથા કટ્ટર હોય છે. પોતાનાજ પુરાણા વિચારોના એ ગુલામ બની બેસે છે.

કોઈકવાર એવું પણ બને છે કે એમની આગળ એવા નવા વિચારો આવે છે જેમની આગળ એમની દલીલ નથી ટકી શકતી. એ વિચારોની યથાર્થતા વિશે એમને સંદેહ નથી રહેતો. પોતાના પુરાણા વિચાર કરતાં એ નવા વિચારો વધારે ઉત્તમ, સત્ય અને આવકારદાયક છે એની એમને ખાતરી થાય છે. છતાંપણ એ વિચારોને અપનાવવાની હિંમત એ નથી કરી શકતા. એટલા આત્મગળનો એમનામાં અભાવ હોય છે.

પોતાના વિચારો અધૂરા, કાયા કે ખોટા છે એની ખાતરી થયા પછી પણ, કટ્ટરતાને કાયમ રાખીને, એમને છોડીને નવા વિચારોને ના અપનાવવા એમાં યુક્તિમાની નથી. એવા માણસો જીવનનો જરૂરી

વિકાસ નથી કરી શકતા. સાચું કહીએ તો સમસ્ત જીવન એક પ્રયોગશાળા અથવા વિદ્યાપીઠ છે. એમાં ડગલે ને પગલે માણસ કોઈક ને કોઈક નવું શીખતો જાય છે. જે માણસ રૂડીચુસ્ત કે પ્રમાદી બનીને નવા પાઠો શીખવાની ના પાડે અને નવા પરિવર્તનોને ઝીલવાની તૈયારી ના બતાવે તો એની પ્રગતિ એને પોતાને હાથેજ અટકી જાય. નવા વિચારો સારા હોય તો એમને સ્વીકારવામાં કોઈ બનતી આપત્તિ ના હોવી જોઈએ.

નવા વિચારો નવા છે માટેજ સ્વીકારી લેવા એવું ધોરણુ નથી અપનાવવાનું. એની સાથેસાથે, જૂના વિચારો જૂના હોવાથીજ વર્જ્ય છે એમ પણ નથી સમજવાનું. બંનેના ગુણાવગુણુ તપાસીને જ છેવટનો નિર્ણય લેવાનો છે નવા વિચારોની ચકાસણી પણ એટલીજ આવશ્યક છે. એ વિચારો નવા છે માટેજ એમનાથી દોરવાઈ જવાની વૃત્તિ જરાક પણ આવકારદાયક નહિ થઈ પડે. જે એવી વિવેકયુક્તિ નહિ હોય તોપણ માણસ નવાથી મોહિત થઈ, નવું નવું અપનાવતો જશે ને કશામાં સ્થિર નહિ થઈ શકે. એ પોતે બધા વિચારોનો ગ્રાસ બની જશે પરંતુ એકે વિચાર એનો પોતાનો જીવનવિચાર નહિ બની શકે. એ પરિસ્થિતિ પણ ભારે જોખમી છે.

એટલે માણસે વિચારશીલ બની, સત્ય ને શુભને ગ્રહણુ કરવાની તેમજ અસસ અને અશુભનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ મેળવી લેવાની છે. જીવનના વિકાસમાં એવા શક્તિ મહત્વનો ભાગ ભજવશે એ નિર્વિવાદ છે.

શ્રી યોગેશ્વરજીના રામચરિત માનસનો ગ્રંથ વિમોચનવિધિ

—તંત્રી

પ. પૂ. મહાત્માશ્રી યોગેશ્વરજીએ ગોસ્વામી સંત શ્રી તુલસીદાસજી વિરચિત 'રામચરિત માનસનો લાવાત્મક પદ્યાનુવાદ કરેલ ગ્રંથનો વિમોચન વિધિ તા. ૨૭-૩-૮૩ ના રોજ અમદાવાદ ખાતે ગુજરાતના જાણીતા કવિશ્રી ઉમાશંકર જોષીના હાથે કરવામાં આવ્યો. આ માટેના સમારંભનું પ્રમુખ સ્થાન શ્રી બી. જે. દિવાન સાહેબે સંભાળ્યું હતું.

પ્રારંભમાં શ્રી બાબુભાઈ વોરાએ આ ગ્રંથના પ્રકાશનનું ભગીરથ કામ કુમકુમ પ્રકાશનવાળા શ્રી બાબુભાઈ જોષીએ કેવા સુંદર લાવથી ઉપાડી લીધું, તેની વિગતો જણાવી હતી તદ્દપરાંત માત્ર ચાર પાંચ માસના ગાળામાં આ ગ્રંથ છાપીને તૈયાર કર્યા પછી, તેઓશ્રીની લાવના પ. પૂ. મહાત્માશ્રી યોગેશ્વરજીની ઉપસ્થિતિમાં ગ્રંથ પ્રકટ કરવાની હતી, તે આજે પૂર્ણ થાય છે, તે આનંદની વાત છે.

ગ્રંથ વિમોચન કરતાં શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ જણાવ્યું હતું કે રામચરિત માનસનો ગ્રંથ માણસને જીવનમાં અધ્યાત્મ ઉતારી જીવવાની પ્રેરણા પૂરી પાડે છે. એને કોઈ ભતિ કે ધર્મના ભેદલાવ નડતા નથી તેમજ સમય કે ભૌગોલિક સીમાઓ પણ અંતરાયરૂપ બનતી નથી.

ધર્મના ઉપદેશોને સંત પુરુષો જીવનમાં આચરી બતાવે છે. એટલેજ લોકોની શ્રદ્ધા એમાં ટકી રહી છે. ભારતના અભણ માણસોમા પણ ધર્મના સાચા રહસ્યોની કેવી અદ્ભૂત સમજ હોય છે, તેનાં તેઓએ ઉદાહરણો આપ્યાં હતા.

એપ્રિલ : ૧૯૮૩

૭

વેદના ઐં નું સાહું રૂપાંતર એ રામ છે એમ તેમણે જણાવ્યું હતું.

પૂ. શ્રી યોગેશ્વરજીએ કહ્યું હતું કે રામચરિત માનસનો મૂળ ગ્રંથ તુલસીદાસજીએ અવધ ભાષામાં લખ્યો છે. તે ભાષાના બધા જ શબ્દો સરળતાથી સમજી શકાય તેવા નથી. એટલે ગુજરાતના લોકો સરળતાથી તેને સમજી શકે ને ગાઈ શકે તે માટે આ લાવાત્મક પદ્યાનુવાદ કર્યો છે. પ્રભુની કૃપા સિવાય આવાં કામ થઈ શકતાં નથી. શ્રી બાબુભાઈ જોષીને આ ગ્રંથ છાપી પ્રસિદ્ધ કરવા માટે એમણે અભિનંદન આપ્યાં હતા.

અનુવાદિત ગ્રંથની કેટલીક પંક્તિઓ શ્રી યોગેશ્વરજીએ ગાઈ સંભળાવી, લોકોને લાવવિભોર કર્યો હતા.

પ્રમુખસ્થાનેથી બોલતાં શ્રી દિવાન સાહેબે જણાવ્યું હતું કે ગુજરાતના લોકોને રામચરિત માનસને સમજવા માટે આ ગ્રંથ ઉપયોગી થશે. લોકો એમાંથી અધ્યાત્મની પ્રેરણા મેળવશે તો શ્રી યોગેશ્વરજીનો પરિશ્રમ સફળ થયેલો લેખાશે.

આ પ્રસંગે, શ્રી અનંતરાય રાવલ, શ્રી રમણભાઈ જોષી શ્રી ઈશ્વરભાઈ પેટલીકર અને શ્રી નારાયણભાઈ જાનીએ પ્રાસંગિક પ્રવચનો કર્યાં હતાં.

મહાત્મા યોગેશ્વરજી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટના પ્રમુખ શ્રી ગોરધનભાઈ અમીને ગ્રંથ વિમોચન કરવા વિનંતિ કરી હતી.

ફોટાનું ટાઇટલ

અમદાવાદના ગ્રંથ વિમોચન સમારંભમાં ઉદ્બોધન કરતા મહાત્માશ્રી યોગેશ્વરજી. તેઓશ્રીની એકબાજુ ગુજરાતના ખ્યાતનામ કવિશ્રી ઉમાશંકર જોષી ને બીજી બાજુ સમારંભના પ્રમુખ શ્રી બી. જે. દિવાન સાહેબ છે.

શ્રદ્ધાંજલિ

પરમ પૂ. મા શ્રી સર્વેશ્વરીનાં પૂજ્ય માતાજી ભીખીબેન-
નો સ્વર્ગવાસ તા.૨૨-૩-૮૩ના રોજ કપુરા ખાતે થયો.

પરમ પૂ. મહાત્મા શ્રી યોગેશ્વરજી તેમજ પ. પૂ. માશ્રી
સર્વેશ્વરી દક્ષિણ આફ્રિકાની વિદેશ યાત્રાથી ભારતની ભૂમિ ઉપર
જે દિવસે ઉતર્યા તે દિવસે જ શ્રી. ભીખીબેનનો સ્વર્ગવાસ
થયો, એ કેવો ભોગાનુભોગ! પરમ પૂ. મહાત્માશ્રી તેમજ
પૂ. મા બન્ને મુંબઈથી સીધાં કપુરા પહોંચી ગયાં તેમજ
તેઓની સ્મશાનયાત્રામાં હાજરી આપી શક્યાં. પૂ.શ્રીની આ
પ્રસંગે ઉપસ્થિતિ એ સદ્ગત માટે મહાભાગ્યરૂપ લેખાય.

શ્રી. ભીખીબેનનું વય મૃત્યુ સમયે ૮૦ વર્ષનું હતું.
તેઓ છેલ્લા કેટલાક વખતથી બીમાર હતાં.

સદ્ગતના આત્માની શાંતિ માટે, સતત છ કલાક સુધી
સમૂહ પ્રાર્થના ને ત્રણ કલાક સરળ ગીતાનો પાઠ કર્યો હતો.

માત્ર કપુરા જ નહિ. પરંતુ સમગ્ર ગુજરાત અને ભારત-
નામને ઉજ્જવળ કરનાર સંત, ઇશ્વરપ્રેમીને ભગવતી સ્વરૂપ
મા સર્વેશ્વરીને જન્મ આપીને શ્રી ભીખીબેને પોતાનું માતૃત્વ
સફળ બનાવ્યું છે. ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતાના શબ્દોમાં
કહીએ તો ‘ ધન ધન જનની એની રે ! ’

કુલં પવિત્રં જનની કૃતાર્યા વસુંધરા પુણ્યવતીચ તેન ।
દરેક મનુષ્ય માટે મૃત્યુ એ અવશ્યં ભાવિ છે. છતાં જે
લોકો બીજાઓ માટે જીવી જાય છે, એમનું જીવન સફળ
થઈ જાય છે. એ મૃત્યુને મારીને અમર બની જાય છે.

મૃત્યુનો વિયોગ વહાલાં જનોને વસમો લાગે એ સ્વા-
ભાવિક છે. છતાં તેને સહેવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ
નથી. એથી પ્રભુ એમનાં આપ્તજનોને એ વિયોગ સહેવાનું
બળ આપે-એ પ્રાર્થના.

એપ્રિલ : ૧૯૮૩

૯

શ્રીનીક્ષ આશ્રમમાં શ્રી. સુશીલાબેન ગાંધીની મુલાકાત

પૂ. મહાત્મા ગાંધીજીનાં પ્રેરક સંસ્મરણો

સાઉથ આફ્રિકા [દક્ષિણ આફ્રિકા]

ગાંધીજીની એ આરંભની
કર્મભૂમિ.

એ ધરતી ઉપર અમે આ
વરસે આવ્યાં.

ડરબન શહેરથી ૧૪ માઈલ
દૂર શ્રીનીક્ષ નામનું ગામ.

ગાંધીજીનો ત્યાં આશ્રમ છે.

આશ્રમમાં પુસ્તકાલય,
દવાખાનું ને શાળા આજે પણ

જોવા મળે છે. લગભગ સો
એકરમાં એ આશ્રમ વિસ્તાર

પાર્યો છે. એક જમાનામાં

અહીંથી ઈન્ડિયન ઓપીનીયન નામનું પેપર પ્રસિદ્ધ થતું.
ગાંધીજીના પુત્ર સ્વ. મણીલાલ ગાંધી એ આશ્રમના સંચાલક
હતા.

આશ્રમ જોવા જવાનું સ્વાભાવિક મન થાય. અને
ગાંધીજીનાં જ્યાં પુનિત પગલાં પડ્યાં હતાં તે સ્થાનને જોતાં
વિશેષ આનંદ થયો.

આશ્રમના પુસ્તકાલયમાં પૂ. શ્રી. યોગેશ્વરજીનું “ ગાંધી-
ગૌરવ ” પુસ્તક પણ જ્યારે અમે જોયું, ત્યારે થયું ઓહો !

યોગેશ્વરજીનો અક્ષરહેલુ તો ક્યારનો અહીં આવી ગયો છે ! આશ્રમ તો જોયો પણ એ આશ્રમ સાથે જોડાયેલી કોઈ વ્યક્તિ મળે ખરી ! એના જવાબરૂપે અમને સંતોષ થાય એવી વ્યક્તિ મળી.

પ્રભુની કૃપાથી પૂ. શ્રી. યોગેશ્વરજીના જ પ્રવચનમાં તે સન્નારી મળ્યાં. જે ગાંધીજીની વિદેશની સેવા પ્રવૃત્તિના એક સ્તંભ સમાં હતાં.

સફેદ ખાદીનાં કપડાં, વૃદ્ધશરીર, બાપુની વાતો કરવામાં આનંદ માણતું હૈયું.

એ સન્નારીનું શુભનામ શ્રી સુશીલાબેન ગાંધી. ગાંધીજીના સુપુત્ર શ્રી મણિલાલ ગાંધીના એ ધર્મપત્ની અને વિશેષ પરિચય તો ભારતના પ્રસિદ્ધ ચિંતનકાર શ્રી કિશોરલાલ મશરૂવાળાના ભત્રીજી.

પ્રવચનને અંતે પૂ. શ્રી યોગેશ્વરજીને શ્રી સુશીલાબેન મળ્યાં એટલે વાતો કરતાં તેમણે જણાવ્યું:-

આજે તમે (યોગેશ્વરજીએ) પ્રવચનમાં ગાંધીજીની નીડરતાની વાત કરી, ત્યારે મને મારા જીવનનો એક પ્રસંગ યાદ આવ્યો.

“અમે બાપુ સાથે સેવાશ્રામ રહેતાં હતાં. એક સાંજે બાપુએ મને ઝોલાવીને કહ્યું, ‘આ પત્ર છે તે હમણાં જ વર્ધા જઈને જવાહરલાલજીને આપી આવ.’

મેં કહ્યું : બાપુ, અંધારુ થઈ જશે. સવારે જઈ તો ના ચાલે ?

બાપુ કહે : ‘જ્ઞાનસ લઈને જજે. ડર લાગે છે ? ડર શાનો ? રામ સાથે નથી ?’

મેં કહ્યું : ‘બાપુ કોઈ સંગાથ હોય તો સારું. જેથી બાપુએ એક નાની છોકરીનો સંગાથ બતાવી કહ્યું. જોજો જ્ઞાનસ

તપાસીને લઈ જજે.’

આશ્રમમાં ઘણાં ભાઈબેનો ત્યારે હતાં છતાં મને જ એ કામ સોંપાયું એટલે મેં કચવાતે મને હા પાડી.’

વર્ધાથી સેવાશ્રામ દૂર હતું. રસ્તામાં જ અંધારું થઈ ગયું. તે દિવસોમાં લૂંટફાટ પણ થતી. ડર તો લાગ્યો. અંધારું થતાં જ જ્ઞાનસ સળગાવવા પ્રયત્ન કર્યો. અંદર કેરોસીન તો હતું, છતાં ઘણાં પ્રયત્ને પણ જ્ઞાનસ સળગ્યું જ નહીં. અંતે જોયું તો જ્ઞાનસમાં વાટ જ ન હતી. હવે શું કરીએ ? મેં મારા સાડલાની કિનાર ફાડીને વાટ બનાવી દીધી. જ્ઞાનસ સળગ્યું. રામ નામ લેતા લેતા રાત્રે વર્ધા પહોંચી ગયા. જવાહરલાલજીને પત્ર આપી દીધો. અમારો બીજો ઉતારો થયો. સવારે તે પત્રનો જવાબ લઈને અમે ફરી સેવાશ્રામ આવી ગયાં.

બાપુએ મને કહ્યું : ‘મારે તો અહીં ઘણા સેવકો હતા. હું તેઓમાંથી ગમે તેને મોકલી શક્યો હોત. પણ મારે તને નિર્ભયતાનો પાઠ આપવો હતો. જેથી મેં તને જ મોકલી.’

શ્રી સુશીલાબેને પ્રસંગ પૂર્ણ કરતાં કહ્યું : ‘બાપુની આ જીવન ઘડતરની પદ્ધતિ હતી.’

પ્રવચન સ્થળેથી વિદાય થતાં પહેલાં મને એમ થયું. ‘ઓહો ! આ સન્નારી પાસે આવા તો કેટલાયે પ્રસંગોનો ભંડાર હશે. એ ભંડાર આપણને મળે તો ?’ અને મારો મૌનવાર હોવાથી મેં લખીને પૂછ્યું તો એમણે કહ્યું. “મને તો બાપુની વાતો કરવામાં ખૂબ આનંદ આવે, આપણે જરૂર મળીશું.”

અને એક દિવસ સાંજે શ્રી શાંતિભાઈના પ્રયત્નથી ડરબનમાંજ મુલાકાતનો કાર્યક્રમ ગોઠવાયો.

એકાદ કલાકના એ કાર્યક્રમમાં ઘણું પ્રેરક લાભ મળ્યું.

પ્રશ્નોની શરૂઆત કરતાં મેં પૂછ્યું. “આપ ગાંધીજીને પ્રથમવાર ક્યાં ને ક્યારે મળ્યાં ?”

એ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં તો ઘણા ઘણા પ્રાણવાન પ્રેરક પ્રસંગોની તેમણે લઠાણ ધરી.

એ વાર્તાલાપ એમના શ્રીમુખે જ સાંભળીએ.

‘મારી અગિયાર વર્ષની નાનકડી ઉંમરે અમને ઘરમાંથી બાપુના આશ્રમમાં રહેવા મોકલ્યા. પણ અમે તો રડીને પાછા ઘરે આવી ગયા. ત્યારે જીવનમાં પ્રથમવાર બાપુને જોયા.’

પછી વળી ૧૬, ૧૭ વર્ષની વયે બાપુ અમારે ત્યાં અકોલા પધાર્યા, ત્યારે અમે પ્રણામ કરવા એમની પાસે ગયા ત્યારે બાપુએ મારો કાન પકડીને કંઈક માંગણી કરતા હોય તેમ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો. હું સમજી નહીં. મારા કાનમાં હીરાના લવંગિયાં (બુટ્ટી) હતાં તે માગ્યાં. મેં મારા કાકા તરફ જોયું તો તેમણે કહ્યું. ‘આપી દે.’

મારા કાકાએ કહ્યું એટલે મેં તે લવંગિયાં બાપુને આપવા માંડ્યાં, તો બાપુ કહે. એમ નહીં. એક શરત છે તે તું પાળે તો હું લઉં શરત એ છે તારે હીરાની બીજી બુટ્ટી કરાવવી નહીં ને આ બુટ્ટી બાપુ પાસે ભવિષ્યમાં માંગવી નહીં!

શરત સાંભળ્યા પછી મેં બુટ્ટી (લવંગિયાં) બાપુને આપી લીધી. બાપુના દર્શનનો આ બીજો પ્રસંગ હતો.

પ્રશ્ન:—આપ કસ્તુરબાને પ્રથમ વાર ક્યારે મળ્યા ?

શ્રી. સુશીલાબેન:—નાગપુર સત્યાગ્રહ સમયે જેલમાં સત્યાગ્રહીઓને મળવા માટે કસ્તુરબા અમારે ત્યાં આવ્યાં હતાં. બાપુ જેવા મહાપુરુષનાં ધર્મપત્ની અમારે ત્યાં આવવાનાં છે, એટલે ઘરમાં આગળના ભાગમાં કસ્તુરબા માટે એક વિશેષ આસન મૂકવામાં આવ્યું હતું. પણ કસ્તુરબા તો ઘરમાં પ્રવેશતાં જ રસોડામાં ચાલ્યાં ગયાં. ને રસોડામાં

મદદ કરવા લાગ્યાં. અમે એમને આગળના ચોરડામાં આસન ઉપર બેસવા ખૂબ આગ્રહ કર્યો. અમને ઘણો સંકેત પણ થયો, પણ કસ્તુરબા તો સરળ ને સેવાભાવી હતાં એટલે એઓ રસોડામાં જ રહ્યાં. એમનો એ પ્રથમ પરિચય.

મારો જન્મ મહારાષ્ટ્રમાં. શિક્ષણ પણ મેં મહારાષ્ટ્રમાં લીધું. ગાંધીજીના પરિવાર સાથે ૧૯૨૭થી લગ્નસમયે જોડાવાનું બન્યું.

લગ્ન કર્યા પછી તરત જ બા અને બાપુ સાથે મુસાફરી કરીને સાબરમતી આશ્રમમાં આવવાનું બન્યું. માર્ગમાં બાપુએ સોમવાર-મૌનવાર હોવાથી અમને લખીને વારંવાર સૂચના આપી કે અમે નવદંપતિ એકમેક સાથે બેસીએ, વાતો કરીએ. એકમેકને સમજવા પ્રયત્ન કરીએ પણ એ પ્રથમવારની જ મુસાફરી હતી, જેથી એ બન્યું નહીં.

બાપુ આવા મહાપુરુષ છતાં નાની નાની બાબતોમાં પણ તેઓ ઘણું ધ્યાન રાખતા.

લગ્ન બાદ પ્રથમવાર જ સાબરમતી આશ્રમમાં અમે આવ્યા એટલે કસ્તુરબાને કંસારથી મીઠું મેં કરાવવાની ઈચ્છા હતી પણ બાપુએ કહ્યું : ‘તારે તો બધા જ પુત્રો સરખા. તું બધાને કંસાર ખવરાવી શકે તો એમને ખવડાવ. પણ આપણી એવી શક્તિ નથી કે આપણે બધાને તે ખવડાવી શકીએ.’ બાપુની એ વિચારધારાને જાણ્યા પછી કસ્તુરબાએ એ વાત હસતે મુખે સ્વીકારી લીધી માતૃહૃદયે કદાચ આઘાત અનુભવ્યો હશે પણ આદર્શ પત્ની તરીકે કસ્તુરબાએ સાથ આપ્યો.

કસ્તુરબાએ બાપુના બધા જ આદર્શો પચાવ્યા. ઘણા ઘણા પ્રસંગોમાં બાપુના આદર્શ સંબંધે કસ્તુરબા સમજ-પૂર્વક સાથ આપતાં. ઘણીવાર કસ્તુરબા હસતાં હસતાં કહેતાં

કે “બાપુ તો મારા શંકર છે. ત્રીજુ નેત્ર ખોલે એટલે સૌ ચૂપ થઈ જાય.”

સન. ૧૯૩૪ માં હું; બા અને બાપુ સાથે રહેતી હતી, ત્યારે કસ્તુરબા પોતાના કપડાં બાતે જ ધોતાં. મેં આગ્રહ કરીને એ સેવા માંગી; જેથી હું બાના કપડાં ધોવા લાગી. બાપુએ એ વાત જાણી એટલે મને બોલાવીને કપડો આપતાં કહ્યું : ‘તું બાને બગાડી રહી છે. એ બાતે કપડાં ધૂએ છે તો કેમ તું ધોવા લાગી ? મેં દલીલ કરતાં કહ્યું : ‘હું મારા પતિનાં ને પુત્રનાં કપડાં ધોઈ છું તો બા તો વડીલ છે. તો એના કપડાં ધોઈ એમાં ખોટું શું ? અંતે મારી દલીલ સામે બાપુએ મનેકમને પણ મને કપડાં ધોવાની રજા આપી.

કસ્તુરબા બાપુની નાની નાની જરૂરિયાત ઉપર ખૂબ ધ્યાન રાખતાં. બાપુના કાગળો સાચવવાનું, બાપુને સમયસર દૂધ કે ફળનો રસ આપવાનું કામ બા કરતાં. મુસાફરીમાં બાપુની નાની છરી લેવાનું પણ તેઓ ભૂલતાં નહીં. એટલે બાની વિદાય પછી ઘણીવાર કંઈ નાની ભૂલો થતી ત્યારે બાપુ હંમેશા કહેતા. બા હોત તો આવું ના થાત. એટલે કે બાની ખોટ બાપુ પોતાના અંગત જીવનમાં પણ અનુભવતા.

એકવાર અમે જગન્નાથપુરી પાસે ગાંધીસેવા સંઘની મીટીંગમાં ગયાં હતાં, જેમાં બા, બાપુ હું, કનુભાઈ, ગાંધી, દુર્ગાબેન, વેલાબેન વિ. હતાં. જે દિવસ પછી કસ્તુરબાને જગન્નાથજી જવાની ઈચ્છા થઈ. મહાદેવભાઈ પાસે રજા લઈ અમે ગયાં. ત્યાંથી જગન્નાથજીના મંદિરમાં જવાની બાને ઈચ્છા થઈ જેથી બા, દુર્ગાબેન ને વેલાબેન મંદિરમાં ગયાં. જે મંદિરમાં હરિજનોને પ્રવેશ ન હોય ત્યાં શા માટે જવું એ વિચારથી હું અને કનુભાઈ મંદિરમાં ન ગયાં. બહારજ ઉભાં રહ્યાં.

ફરીથી સાંજે અમે જગન્નાથપુરીથી આવી ગયાં, ત્યારે બાપુ સાંજે ફરવા જવાની તૈયારીમાં હતા. બાના ખભે હાથ મૂકી બાપુ આગળ ચાલ્યા. માર્ગમાં બાપુએ વાતો કરતાં પૂછ્યું : જઈ આવ્યાં ? ક્યાં ક્યાં ગયાં હતાં ? બાએ બધીજ વાત કરી એટલે બાપુ તો નારાજ થઈ ગયા કહેવા લાગ્યા : ‘મારું જ કહ્યું ઘરનાં જ કોઈ કરતાં નથી ? મને બોલાવીને કહે તે કેમ બાને મંદિરમાં જવા દીધાં ? મહાદેવભાઈને બોલાવીને કહ્યું. ‘તમે કેમ રજા આપી ? રજા આપી તો ક્યાં ક્યાં જવાનું છે એ કેમ ન પૂછ્યું ?’

સૌ ગભરાઈ ગયા. વારા ફરતી અમે સૌએ માફ માંગી ત્યારેજ બાપુ શાંત થયા.

બાપુના આદર્શ સામે કોઈથી પણ નાનકડી ભૂલ થાય તો તેણે બાપુની નારાજગી વહોરી લેવી પડતી.

હું ૧૯૩૭-૩૮ માં સેવાત્રામમાં હતી. એકવાર સવારની સાડાત્રણ વાગ્યાની પ્રાર્થનામાં હું ન ગઈ. થાકને લીધે ઉંઘી ગયેલી. સાંજે ફરવા જતી વખતે બાપુએ મને બોલાવી પૂછ્યું : ‘કેમ આજે તું પ્રાર્થનામાં ન દેખાઈ ?’ મેં હસતાં હસતાં કહ્યું : ‘બાપુ, હવે શું પ્રાર્થનામાં વૈભવજનનું ગીત ગવાયું એમાં તો કહેવાયું છે કે તમારા જેવા મહાપુરુષ જે કુટુંબમાં હોય તેના સંસર્ગથી એની ઈકાંતેર પેઠી તરી જાય તો તમારી સાથે રહીએ છીએ ને તમારા પરિવારનાં જ એટલે તમારાં દર્શન કરીને અમે તો તરી જઈશું.’

એ સાંભળીને બાપુ ખૂબ હસ્યા. પછી ગંભીર થઈને મને કહેવા લાગ્યા : ‘તું દર્શનનો અર્થ જાણે છે ? મેં કહ્યું. ‘ના’ ત્યારે બાપુ બોલ્યા : દર્શનનો અર્થ ફક્ત આંખોથી જોવું એટલો જ નથી થતો. પણ મહાનપુરુષોને આપણા હૃદયમાં ઉતારવાના. એમના ગુણો ભાવો આપણા જીવનમાં ઉતારવાના

એવું દર્શન હૃદયમાં થાય ત્યારે દર્શન થયેલું ગણાય.

એમ કહી એક નાનકડું પ્રવચન જેવું બાપુએ મને સંભળાવ્યું. હું તો એ સાંભળી જ રહી બાપુનો એ બોધ-પાઠ સાંભળી લીધો.

બાપુ પોતે તો બ્રહ્મત રહેતાજ, પણ બીજા પણ બ્રહ્મત રહે તેવું બાપુ હંમેશાં ઇચ્છતા.

હું સાઉથ આફ્રિકાથી ભારત ગઈ ત્યારે સેવાશ્રમ ગયેલી. ત્યારે બાપુની કુટિયા સામે જ બાની કુટિયા હતી. બાપુ દરરોજ તે દિવસોમાં બા પાસે માલિશ કરાવવા સવારે બાની કુટિયામાં આવે. એ નિમિત્તે બા સાથે બાપુ થોડી ઘણી વાતો કરે. હું બાની કુટિયામાં જ હતી. તે સવારે મેં મારી પેટી ગોઠવીને હું સ્નાન કરવા ગઈ.

હું સ્નાન કરીને બાની કુટિયામાં આવી ત્યારે બાપુ આવી ગયા હતા.

અમે ગાંધી પરિવારનાં સૌ દરરોજ બાપુને સવારે સ્નાન કર્યાં પછી પ્રણામ કરતાં જેથી મેં પણ તે દિવસે પ્રણામ કરતી વખતે બાપુ એ મારા કાન પકડ્યા. હું સમજી ગઈ. મારી કંઈ ભૂલ થઈ હશે. એટલે મેં તરત જ બાપુને પૂછ્યું. બાપુ આ શાની શિક્ષા છે? બાપુએ ઉત્તરમાં પોતાનો હાથ લાંબાવ્યો તો બાપુના હાથમાં એક પેની હતી. મારી પેટી-માંથી તે નીચે પડી ગઈ હશે. બાપુએ તે જોઈને લઈ લીધી હતી. મેં તે પેની લેવા હાથ લાંબાવ્યો. બાપુએ કહ્યું: 'એ તને નહીં મળે. હું તો ઉભી જ રહી. બાપુએ તો નાનો વાર્તા-લાપ આપવા માંડ્યો. તમે ક્રીનીક્ષમાં રહો છો. એ તો ધર્મોદ્ધાર દ્રષ્ટ છે. તમે આમ એક પેની પણ વેડફા તે કેવું મોટું પાપ છે? તને પેનીની કિંમત ન હોય પણ અમારા ગરીબ દેશમાં તો આ એક પેનીની ઘણી કિંમત છે. તું તો

ક્રીનીક્ષની મહારાણી છે એટલે તને શું ખબર પડે? હવે આ પેની હરિજન ફંડમાં જશે તને નહિ મળે.'

હું તો ચૂપ થઈ ગઈ આપણી પાસે એક નાની પેની હોય તે પણ ગમે તેમ વેડફાય નહીં. બાપુના એ સંદેશનો મને ખ્યાલ આવ્યો.

પૂનાની પ્રાર્થના સભાની એક તરફની તારની વાડમાંથી એક લાઈએ એક મોટો કરંડીયો આપતાં કહ્યું: "આ બાપુ માટે ફળો છે. એમને પહોંચાડો." અમે તે કરંડીયો લઈ લીધો. બાપુને બતાવ્યો. બાપુ એ કહ્યું: "અંદર મકાનમાં લઈ જાઓ ને ખોલીને યોગ્ય ઉપયોગ કરો."

અમે કરંડીયો અંદર મકાનમાં લઈ જઈને ખોલ્યો તો અમને ખૂબ ખૂબ હસવું આવ્યું. શા માટે? એમાં ફળ, પથ્થરો નહીં પણ ફાટેલા તૂટેલા જોડા ચંપલો હતાં!

અમે બાપુને વાત કરી તો બાપુએ કહ્યું. ચાલો એનો પણ આપણે ઉપયોગ કરીએ. અહીં બહાર રસ્તા ઉપર બધા મોચીઓ બેસે છે. તેમને પૂછી આવો કે આવા ને આટલા ચંપલ જોડા છે. તમે એતું શું આપશો? અને એ રીતે પૂછતાં મોચીએ તે કરંડીયાના જોડા ચંપલ પાંચ રૂપીયામાં ખરીદ્યા. બાપુએ તે પાંચ રૂપીયા હરિજનફંડમાં જમા કરાવ્યા.

બીજે દિવસે બાપુએ પ્રાર્થના સભામાં વાતો કરતાં કહ્યું કે અમને મારવા માટે જોડા ચંપલો કોઈએ મોકલ્યા પણ તેમાંથી પણ અમે તો પાંચ રૂપીયા કમાયા ને તે હરિજન ફંડમાં મૂક્યા. ત્યાં તો સભામાંથી એક માણસે ઉભા થઈને વિરોધ કર્યો કે એ પાંચ રૂપીયા મને આપી દો તે હરિજન ફંડમાં ન નાંખાય. હું, ભૂલતી ન હોઉં તો એ માણસ નશ્વુરામ ગોડસે જ હતો.

બાપુની વિદાય પહેલાં એણે ઘણી ઘણીવાર વિરોધ કરેલો.

સેવાત્રામર્મા બાપુની કુટિયા સામે જ અમે રેતીમાં રાતે ખુલ્લામાં શેત્રંજી નાંખીને સુઈ જતાં. મને પહેલી રાતે ત્યાં ઉંઘજ ન આવી. રાતભર પાસાં ફેરવ્યા કર્યાં. ત્યારે હું સાઉથ-આફ્રિકાથી ત્યાં ગઈ હતી. સવારે બાપુએ મને બોલાવીને પૂછ્યું: “રાતે ઉંઘ ન આવી? ફ્રીનીક્ષમાં કેવી રીતે સુએ છે? મેં” કહ્યું. ‘પલંગ ઉપર’ બાપુ કહે: ‘તે પલંગ કેવા છે? મેં’ કહ્યું: ‘સાધારણ ગાદલાવાળા’ વાતચીત ત્યાં જ પૂરી થઈ.

તે સાંજે બાપુએ એમના દીકરાને (મણીલાલ ગાંધીને) બોલાવ્યાને બાપુએ કહ્યું: “તું સુશીલાને બગાડી રહ્યો છે.” તેમને એ સાંભળીને નવાઈ લાગી. બાપુએ પલંગની વાત કરી. શ્રી મણીલાલ ગાંધીએ કહ્યું. “બાપુ અમે હવે ફ્રીનીક્ષ જઈશું” ને ત્યારે સાદાઈથીજ રહીશું.”

અને સાચેજ અમે ભારતથી પાછા ફર્યા ને ફ્રીનીક્ષમાં આવ્યાં ત્યારે કાથીવાળા પલંગ ઉપર સુવાતું શરૂ કર્યું. એ રીતે ઘણાં વરસો સુધી અમે સુતાં. પાછળથી એ પલંગ ઉપર તદ્દન પાતળી ફેમની ગાદી નાંખીને સુતાં. હજી આજે પણ હું એજ રીતે સુવાતું પસંદ કરું છું.

જન્યુ. ૧૯૪૮માં બાપુએ વિદાય લીધી હતી. તેના એકાદ માસ પહેલાંજ હું બાપુને મળી હતી. ત્યારે મારી દીકરી બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરતી હતી. તેને ભારત એકલા મૂકીને મારે સાઉથઆફ્રિકા જવાનું હતું. મને સ્વાભાવિક ચિંતા થઈ કેને વાત કરું? બાપુને મારાથી એ વાત સહજરીતે થઈ ગઈ. બાપુએ મારી ચિંતા જોઈને કહ્યું. “તું ચિંતા ન કર, ચાલ. આજથી એ છોકરીનો હું માબાપ બનું છું. તું શાંતિથી જા.”

બીજે જ દિવસે હું મુંબઈ આવી. ત્યાંથી સ્ટીમરમાં બેસીને સાઉથ આફ્રિકા આવવાનું હતું. મુંબઈ હતી ત્યાં જ

બાપુનો પત્ર આવ્યો. બાપુએ એમાં લખ્યું હતું કે ગઈ કાલે મેં તને તારી છોકરીનો માબાપ બનીશ એમ કહ્યું. પણ આ દેહનો શો ભરોસો? હું એનો માબાપ બની શકું એમ નથી. મારું વચન હું પાછું ખેંચી લઉં છું. તું કોઈ બીજી વ્યવસ્થા કરી શકે છે.

મને પત્ર વાંચીને નવાઈ લાગી. મારે તો સ્ટીમરમાં બેસવાનું હતું. જેથી એવી વ્યવસ્થા કરવાનો મારી પાસે સમય પણ ન હતો. એટલે હું વ્યવસ્થા કર્યા વિના જ ફ્રીનીક્ષ આવી. અને એકાદ માસમાં જ બાપુએ આ દુનિયામાંથી કાયમ માટે વિદાય લીધી.

વાર્તાલાપની પૂર્ણાહૂતિ કરતાં શ્રી. સુશીલાબેન ગાંધીએ કહ્યું. અમે તો નાનપણથી જ બાપુને એક સંતપુરુષ તરીકે જ જોઈએ છીએ. એવી જ શ્રદ્ધાભક્તિ બાપુ પ્રત્યે અમારી તો છે. જો કે બાપુ પાસે અમને જવાનો સમય બહુ મળતો નહીં. નહીંતર અમે હજુ એમને વધુ સમજી શક્યાં હોત. બાપુ ક્યાં? અને અમે ક્યાં? એ સંતપુરુષને તો આખું વિશ્વ જ પરિવાર હતું.

શ્રી સુશીલાબેન ગાંધી સાથેનો વાર્તાલાપ પૂરો થયો. એ વૃદ્ધ સેવાલાવી સન્નારીએ અંતે મારી પાસે એક ભજન ગવડાવ્યું અંતે અમે વિદાય લીધી.

વિશ્વવિભૂતિ ગાંધીજીને જોવાનું સદ્દલાગ્ય તો ન મળ્યું. પરંતુ એમના જ પરિવારના આ સ્મિતને મળીને મને વ્યક્તિગત રીતે ઘણો આનંદ થયો. અને વિશેષ આનંદ તો વિદેશની આ ધરતી ઉપર કે જ્યાં ગાંધીજી પણ રહ્યા હતા; ત્યાં જ આ મુલાકાત થઈ.

ગાંધીજીના જીવનપ્રસંગોમાંથી સેવા, સમભાવ, ભગૃતિ, સાદાઈ, નિયમિતતા, નિયમપાલનનો સંદેશ જેમ શ્રી સુશીલાબેનને મળ્યો તે રીતે આપણા સૌને પણ મળે એ પ્રાર્થના.

પાંચ તત્ત્વ-મનની અધૂરી દષ્ટિ

ભાઈલાલભાઈ છાટખાર
(પ્રજ્ઞાદષ્ટિ)

પૃથ્વી :

પ્રથમ વર્ષા થતાં પૃથ્વીનું પ્રાણુતત્ત્વ મીઠી સુગંધ રૂપે પ્રકટ થાય છે. પૃથ્વી પર પથરાયેલ લીલાંછમ ઘાસના ગાલીયા પર વર્ષાનાં બિન્દુઓ મોતી સમાન ચમકી ઊઠે છે. પૃથ્વીના પેટાળમાં પડેલ ખીજને અંકુર ફૂટે છે અને ઉલ્લસિત કૃષ્ણગાઓ નૂતન ચેતનાનું ભેશ લઈને પોતાનાં મસ્તક ઊંચા કરે છે. લહેરાતા પવન સાથે નાજુક તૃણાંકુરો અને તાબ તાબ કુમળા મોલ લહેરાય છે અને બાણે કે તે સાગર-તરંગોની સ્પર્ધામાં ઊતર્યા હોય એવું લાગે છે લહેરિયાં લેતાં નાજુક તૃણાંકુરો અને કુમળા કુમળા મોલ કઠીક કઠીક માતૃ-વંદના કરતા હોય તેમ પૃથ્વીના પટ સુધી સમતલ બની બય છે અને વંદનાના સ્વીકારથી હર્ષપુલકિત થઈ ફરીથી પાછા ઉન્નત મસ્તકે લહેરાવા લાગે છે. માટીના કણોમાંથી પોષણ પામી પ્રત્યેક પ્રત્યેક વૃક્ષ-લતા-છોડ-ફૂલ-ફળ અનેરા સૌંદર્ય અને મીઠાશથી વિભૂષિત બનીને નિર્સર્ગનો અદ્ભુત રંગ, રૂપ અને રોશનીનો મહોત્સવ ઊજવતાં દેખાય છે. પૃથ્વીની માટીનો કણ સૂરજ-ચંદ્રના મૂલ્યથી જરા પણ ઓછો મૂલ્યવાન નથી. સર્જનહારની સૃષ્ટિમાં એક સર્જન અન્ય સર્જન કરતાં કઠીયે ઓછું મૂલ્યવાન હોઈ શકે નહિ. પરન્તુ માનવ-મન મર્યાદાને વશ છે. વળી વસ્તુઓના આ સાપેક્ષ સંબંધોનાં દર્શનો પણ પોતાનામાં સંપૂર્ણ હોતાં નથી કેમકે તે બધાં દર્શનો માનવની વ્યાવહારિક જરૂરિયાતો પર આધારિત અને દષ્ટિક્ષણના વ્યાપની મર્યાદા અનુસારનાં સૌથી

વધારે સગવડોનાં દર્શન હોય છે.

આકાશ :

વર્ષાઋતુની સાંજની સાંધ્ય-શોભાના પ્રતિદિન પરિવર્તન પામતાં સ્વરૂપો, ઉષાકાળના પૂર્વાકાશમાં છવાયેલ ગુલાબી રંગોની શોભા-છટા, નિરબ્ધ હીરમઠ્ઠા શરદના આકાશની અનુપમ સુષમા, વાસંતી ચૈત્રી આકાશની ચારુ ચાંદની, અનરાધાર વર્ષા રેલાવતું આષાઠનું એકરસ આકાશ, રિમઝિમ વરસતાં શ્રાવણનાં હેત ભીંબ્યાં સરવડાં કે પોતાના જર-ઝવેરાતના ખબનામાંથી સપ્તરંગી મેઘધનુષ્યનો મહામુલાયમ સુકુટ ધારણ કરીને સૌંદર્ય-દષ્ટિને પણ ચમકાવી દેતો આકાશી વૈભવ-આકાશના આ બધા વિવિધ સ્વરૂપોને—પ્રત્યેકનું સાચું મૂલ્ય આંકીને—એક સમાન ભાવે મૂલવતી માનવ-આંખો કેટલી ? સંધ્યારૂપી સાગરમાં રેલાતી સિંદુરી લાલ રંગની દેહીખમાન ભરતી કે પિચકારીઓ ભરી ભરીને ગુલાલ ફેંકી વરસાતોત્સવ ઊજવતી પ્રકૃતિના મનમોહક નર્તનના સ્વરૂપ સાથે એકાકાર થઈ કેટલાં માનવ-મન એક સમાન ભાવે પોતાના હૃદય સુધી સંવેદન પહોંચાડી શકતાં હશે ? અગન વરસાવતા વૈશાખ જ્યેષ્ઠના આકાશને પણ પોતાનું આગવું સૌંદર્ય છે તો વળી માગસરની રાત્રિઓએ આકાશને દૈવી વૈભવ અનુપમ ગૌરવ લઈને આવે છે. આ બંનેના અનોખા સૌંદર્યની ઝલક માત્ર મનની દાબડીમાં સંગ્રહિત થાય છે—એ સૌંદર્યોનું સંપૂર્ણ સમગ્ર દર્શન મન પામી શકતું નથી.

જળ :

નદી-નાળાં, પહાડી ઝરણાં, તળાવ-સરોવર અને સાગરના પાણી ઋતુ ઋતુ અનુસાર અનોખી શોભા-છટા ધારણ કરી લહેરાતાં હોય છે. કાળા કાળા રંગના પહાડી ખડકો પરથી ચાંદી સમાન ઉજ્જવળ ઝરણાં નાચતાં-ફૂલતાં-ખેલતાં આગળ

વધે છે. તેના બાલિશ તોફાનોથી ઊડતા જળશીકરોની શોભા ચમક ચમક થતા મોતીઓની શોભાને પણ અંખવી દે છે. નદીઓની પ્રવેતરંગી શુભ ધારાઓ હીરાઓની સેર સમાન ચમકતી વહેતી હોય છે. નદી, તળાવ, સરોવર, જળપ્રપાત અને સાગરમાં ઊભરી ઊઠતા ઋતુ ઋતુના આકાશના અનોખા સૌંદર્યનાં અદ્ભુત પ્રતિબિંબો એક પ્રકારે દિવ્ય સૃષ્ટિનો આલોક સર્જી જાય છે. કિનારાઓ પર ખેલતાં પંખીગણ અને માનવ-શિશુનાં ઝુમખાં અહીં તહીં પાણી ઉછાળીને કિલ્લોલ કરે છે, તે વળી જળાશયોની શોભામાં ચોર વધારો કરે છે. પૃથ્વીના કણ કણ પર અને કુલોની પાંખડી પાંખડી પર રત્નો સમાન ચમકતાં તુષાર બિન્દુઓ અને તેમાં પ્રતિબિંબિત થતાં બાળરવિના કોમળ કિરણો એકમેકની શોભામાં અનેરી વૃદ્ધિ કરે છે. વર્ષા, હિમ, કરા, ધુમ્મસ-આ બધાંને પોતપોતાની નિર-નિરાળી સમૃદ્ધિ વરેલી છે. આ બધા સાથેના સાપેક્ષ સંબંધોનાં દર્શનો પણ કદાચ સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર એવાં સત્યદર્શનો હોતાં નથી કેમકે આ દર્શનો માનવ-મનનાં પોતાનાં જ સ્વ-સર્જિત ચિત્રો હોય છે.

પવન :

પ્રાહ્યમુહૂર્તે નીકળતી મંદ સમીર-લહરી તેના માધુર્યપૂર્ણ સ્પર્શથી ઓઢેલી આદરને ફરફરાવી, ઠંઠાળવાનો આલાસ સર્જી, કોઈ આત્મ જનની પ્રતીતિ કરાવી જાય, તે એક કવચિત અનુભવમાં આવતો સુખદ પ્રસંગ મનના આગળાને જુદી જ રીતે ખોલી દઈ, મીઠું સંવેદન જગાડી જાય છે. હવા વૃક્ષોની પ્રત્યેક ડાળી-ડાંખળીના પૂણે પૂણાની મુલાકાત લઈ પ્રકૃતિનો રહસ્યમય પ્રેમસંદેશો પ્રત્યેક કળી, પુષ્પ અને પાંદડાંના કાનમાં ધીરેથી સંભળાવી રહી હોય અને તે પ્રત્યેક તે સાંભળતા મસ્તક હલાવી આનંદથી ડોલી ઊઠે, તે નિહાળવા-

માં એક મઝા છે. પછી તો પાંદડાં હર્ષોલ્લાસના આવેશમાં તાળીઓ બબલવા મંડી પડે છે. વળી ક્યાંક વાંસ અને સરુના વન વાંસળી બબલી રહ્યાં હોય છે. ક્યાંક ક્યાંક સ્થિતપ્રજ્ઞ હવા સાગરને ચિત્ર સમો બનાવી દઈ સહેલાણી સફરી જહાજોને પણ ચિત્ર સમાં બનાવી દે છે ક્યાંય વળી બહેરા બની ગયેલ સાગરના કાનના પડદા ખોલવા હવા અંજાને મોકલી સાગરના પેટાળને હચમચાવી દઈ, પહાડ જેવડાં મોજાં ખડા કરી, તેના જળ સામ્રાજ્યને છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે. કિનારે ફૂંકાતી આ હવાના આંચકા મેડી-મકાન કોઈને સ્થિર રહેવા દેતા નથી અને તોર્તીંગ દીવાલની આડશે નિર્ભયતા અનુભવતા મનુષ્યને પણ જરા ખુલ્લામાં આવવાની ચેષ્ટા કરવા જતાં ઘસડી-ઢસડી ખેંચી જાય છે. હવાના આ જુદા જુદા સ્વરૂપોના પ્રત્યેક રૂપ સાથે એકતાર થઈ કેટલાં માનવ-મન એકસમાન માપદંડે તે બધાંને મૂલવી શકતાં હોય છે ?

પ્રકાશ :

સમી સાંજે પ્રથમ અખૂકવા લાગતી શુક્ર-તારિકા કે સવાર પડી ગયે પણ અખૂક અખૂકી પ્રકાશ પાથરતી અંતિમ તારિકા ઋતુએ ઋતુએ પરિવર્તન પામતી સૂરજની ઉભા અને હૂંફ ચૈત્ર-આસોની અમી વર્ષાવતી ચાંદની કે પ્રત્યેક શુકલ-કૃષ્ણ પક્ષે આગલી કે પાછલી રાતને કે સમસ્ત રાતને રૂપલે મલી દેતી ચંદ્ર-જ્યોતની પળપળની શોભા-છટા, નક્ષત્રમાળાઓ અને આકાશગંગાથી વિભૂષિત પ્રકાશ નીતરતી સોહામણી રાતો, આસમાનના અનંત ફલકને એકજ ડગમાં માપી લઈ ચિત્રામણ દોરી જતી વિદ્યુતની ચમત્કૃતિ કે વૃક્ષો-ફૂલછોડની ડાળી-ડાળીને સિતારાની શોભાનો વૈભવ બક્ષતા જગમગ અખૂકતા આગિયાઓની ચમક-આ બધાં નિસર્ગનો ભવ્ય

પ્રકાશ-ઉત્સવ પૃથ્વી ઉપર ઊજવે છે. તેનાં ભીષણ સ્વરૂપો વનનો દ્રવ અને સમુદ્રમાં ઊઠતો વડવાગ્નિ પણ પ્રકાશ અને અગ્નિતત્ત્વનાં તાંડવ ખેલે છે. માનવ-મન માત્ર વસ્તુ-વસ્તુ વચ્ચેના સાપેક્ષ સંબંધોને જ જોતું હોય છે. વ્યક્તિ-વ્યક્તિની દૃષ્ટિ અનુસાર આ સાપેક્ષ સંબંધો પણ અલગ અલગ હોય છે એટલે એકનીએક વસ્તુનાં દર્શન પણ વ્યક્તિ દીઠ અલગ અલગ હોય છે.

મન-ઇન્દ્રિયોનો સો પ્રતિશત વિકાસ :

શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધને અધૂરી શક્તિથી માપતી પાંચેય અવિકસિત જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને બિનકેળવાયેલ સ્વૃણ મન ઉપર ઊઠતાં અપૂર્ણ છાયાબિમ્બો—આ બધાં મન ની દૃષ્ટિ મર્યાદાના અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોની કચાશના પરિણામો છે. મન-ઇન્દ્રિયોની અંશતઃ શક્તિની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં, વ્યક્તિ તે અધૂરી પ્રાપ્તિમાં સંતોષ અનુભવી મનોમન રાચે છે. તેની વિશાળ ક્ષિતિજોને સર કરી મન-ઇન્દ્રિયોનો સો પ્રતિશત વિકાસ સાધવા વ્યક્તિ સક્ષમ છે અને તેવો વિકાસ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપે સાધે તો વસ્તુમાં રહેલ નિર્દેશાત્મક પ્રાણ તત્ત્વ કે સારતત્ત્વનું તારતમ્ય પામી વસ્તુનું સત્ય દર્શન પામી શકે છે. સમગ્ર-સંપૂર્ણ વસ્તુદર્શન માટે મન-જ્ઞાનેન્દ્રિયોને કેળવીને, તેમાં રહેલી અપરિમિત શક્તિઓની પ્રાપ્તિ માટે, તેમને પૂર્ણતા તરફ વાળવાનાં રહે છે. મન-ઇન્દ્રિયોનો સો પ્રતિશત વિકાસ થતાં વ્યક્તિની પ્રજ્ઞાદૃષ્ટિ કાર્યરત બની રહે છે.

ધર્મનું સાચું મૂલ્યાંકન.

બાબુભાઈ વેરા

ધર્મનું સાચું મૂલ્યાંકન કરતાં શીખવાની આવશ્યકતા છે, અને આ શીખીશું તો જ આપણી દૃષ્ટિ સમ્યક્ રહેશે, અને નીરક્ષીર વિભાજન-વિવેક કાયમ રહેશે. જેનું જેટલું મૂલ્ય હોય તેને તેટલું જ મહત્ત્વ આપીએ તે વાસ્તવિકતા છે. ધર્મના પથ પર આપણું સંતુલન બરાબર બળવી શકીશું, નહીં તો કોઈપણ ધર્મનું અંગ જરૂર કરતાં વધારે મહત્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને ધર્મરૂપી શરીરની સર્વાંગી ઉન્નતિમાં બાધક બની જશે. અવિવેકી મૂલ્યાંકનની નીતિ ન હોવી જોઈએ. નહીં તો આપણે સત્ત્વહીન છોડાંને ધર્મ માની બેસીશું અને શુદ્ધ ધર્મની ઉચ્ચતમ અવસ્થાઓ કચારેય પ્રાપ્ત કરી શકીશું નહીં.

મંદિરમાં જઈને કોઈ પોતાના ઉપાસ્ય દેવની મૂર્તિના દર્શન કરે છે. આનાથી તેના મનમાં શ્રદ્ધા બળે છે, શ્રદ્ધાથી મનમાં પ્રસન્નતા અને પ્રસન્નતા ચિત્તને એકાગ્ર કરવામાં સહાયક બને છે. તે પોતાના ઉપાસ્ય દેવની મૂર્તિ ઉઘાડી આંખેથી ગુલે અને પછી બંધ કરીને તેનું વારંવાર ધ્યાન કરે છે. આ આકૃતિ બંધ આંખોની સામે પણ આવવા લાગે છે, આ રીતે ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનું એક સાધન પ્રાપ્ત થાય છે. પછી ભગવાનના ગુણોનું ધ્યાન કરે છે અને તે ગુણો જીવનમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરે છે. આ સાચેજ કલ્યાણકારી છે પણ આ કરે નહિ અને ફક્ત મંદિરમાં જઈ મૂર્તિની સામે યંત્રવત્ માથું નમાવે અને તેને સંપૂર્ણ ધર્મ માની બેસે તો તે ધર્મનું ખોટું મૂલ્યાંકન લેખાય.

તે જ રીતે ભજન કીર્તન તલ્લીનતા માટે છે. ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનાં સાધનરૂપ છે. પણ તેનાથી વધારે માનીયે તો ચક્કરમાં પડી જવાય. કેઈ ગુરૂ કે સંતનું દર્શન તેમને કરવામાં આવેલું નમન, તેમના પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવા માટે છે. તેમના ગુણો જ્ઞેષ્ઠને પ્રેરણા ઉત્પન્ન થાય અને તે ગુણો આપણે ધારણ કરીએ એજ તેનું ફળ છે. પણ તેનાથી વધારે મુલ્યાંકન કરવા લાગીએ તો વિવેક બુદ્ધિ ગુમાવી બેસીએ અને અંધ-શ્રદ્ધાને લઈને બુદ્ધિ જડ બનવા લાગે.

આપણે કેઈ ધર્મગ્રંથોનું વાંચન અને શ્રવણ કરીએ છીએ તે એટલા માટે કે આપણને પ્રેરણા મળે, માર્ગદર્શન મળે અને ધર્મ જીવનમાં ઉતારી શકીએ. પરંતુ તેને ભૂલી જઈને વાંચન અને શ્રવણ સર્વ કંઈ માની બેસીએ તો આપણી ગાડી મિથ્યા દૃષ્ટિના કાઢવમાં પુખ્તી બય.

ઉપવાસ ધર્મનું એક અંગ છે. આપણે ઉપવાસ દ્વારા શરીરને સ્વસ્થ રાખી શકીએ છીએ. આવા સ્વાસ્થ્યવાળા શરીરથીજ સહેલાઈથી ધર્મનું પાલન થઈ શકે. શારીરિક સ્વાસ્થ્ય ઉપરાંત માનસિક સંયમ માટે પણ ઉપયોગી છે. પણ ઉપવાસ દરમ્યાન જે મન જુદા જુદા પક્વાનમાં રમતું રહે, તે ઉપવાસ ઉતરતા પ્રકારનો થશે. ઉચ્ચ કોટિના ઉપવાસને અતિ-શયતા ભરેલું મૂલ્યાંકન કરીશુ તો અહંભાવના શિકાર બની જઈશું. ઉપવાસ કરનાર શીલ અને સદાચારના ક્ષેત્રમાં દુર્બળ હોય તો ઉપવાસ કરનાર ચારિત્ર્યવાન વ્યક્તિથી ઉતરતી ગણાય. આવી રીતે માંસાહારી તથા મસાલાવાળા ચટાકેદાર રાજસી ભોજન કરનાર કરતાં સાત્ત્વિક ભોજન કરનાર વ્યક્તિ શ્રેષ્ઠ છે, ઉત્તમ છે.

ફરવું, દોડવું, તરવું, વ્યાયામ કરવો અને આજ રીતે આસન પ્રાણાયામ કરવા તે શરીરના સ્વાસ્થ્ય માટે જરૂરી અને લાભકારક છે. આજ પ્રકારે નહાવું, ધોવું, શરીરને સ્વસ્થ રાખવું, સ્વચ્છ અને સુઘડ કપડાં પહેરવાં, તે સારી વાત છે. પણ કેવળ આને ધર્મ માનીને બેસી રહીને આંતરિક સફાઈને અટકાવી દઈએ તો આપણને જ નુકશાન થશે.

કેઈ વ્રતનું પાલન કરે છે તે એટલા માટે કે તેનું મન સંયમી, નિગ્રહી સખળ બને, દૃઢ બને. પરંતુ આને જ સર્વ કંઈ જે કેઈ માની બેસે, તો તે જ તેનો વિકાસ અટકાવી દેશે, ને સાચા ધર્મથી એ વ્યક્તિ વંચિત રહી જશે.

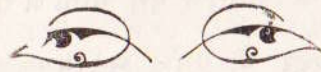
કેઈ માળા ફેરવે અને મનમાં મંત્રનો જપ કરે છે. તે મનને એકાગ્ર કરવા માટે છે. પણ મનને એકાગ્ર કરવાનો જરા પણ અભ્યાસ કરે નહીં અને યંત્રવત્ માળા ફેરવવાની અને મંત્ર જપવાની ક્રિયાને જ ધર્મ માની લે તો તે ભ્રમણા છે.

મનને વશ કરવું એ ધર્મનું મહત્ત્વપૂર્ણ અંગ છે. આજ સમાધિ છે. પરંતુ એક વ્યક્તિ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે રાગ, દ્રેષ, મોહ વધારે તેવા અવલંબનોના પ્રયોગો કરે તો તે દુષીત ચિત્તથી સમાધિસ્થ બને છે. દુષીતચિત્તથી સમાધિ દ્વારા અનેક સિદ્ધિઓ મેળવી શકાય છે. આના બળે સામાન્ય લોકોને ચકિત કરી શકાય, પણ આને ધર્મ માની લઈએ તો તે ખતરનાક છે. શુદ્ધ સમાધિના માર્ગ પર જુદી જુદી સિદ્ધિઓ મળે છે. આસન સિદ્ધિ સાધનાનું લક્ષ્ય નથી. એકાગ્રતાના અભ્યાસ દરમ્યાન બંધ આંખો સામે પ્રકાશ, ન્યોતિ, રૂપ, રંગ, આકૃતિઓ, દૃશ્ય વિ. જેવા મળે છે. કાનથી અર્પૂવ શબ્દ સાંભળીએ છીએ, જીભથી અર્પૂવ રસ ચાખીએ આ

લિપ્ત લિપ્ત અતિન્દ્રીય અનુભવોને વધારે મહત્વ આપીએ તો તેમાં ભૂલથાપ ખાઈ જવાય છે.

સમાધિનો અભ્યાસ કરતાં શ્વાસ વિના પ્રયત્ને અટકી જાય, વિચારો અને વિર્તકોની હારમાળા ધીરી પડે. કોઈ વાર નિર્વિકલ્પ નિર્વિચાર અવસ્થા આવી જાય અને એકાગ્રતા અને પ્રેમ વધે, આનંદ જાગ્રત થાય, આનંદની દહેરો ઉઠવા લાગે. પરંતુ આ લિપ્ત લિપ્ત અનુભવો જ સર્વ કાંઈ માની બેસીએ અને તેની પ્રશસ્તિ કરવા લાગીએ તો આપણે ભૂલ કરીએ છીએ. આતો લાંબી મંઝિલના માઈલ બતાવનાર પથ્થરો જેવા છે, અને તેમાં જ રોકાઈ જઈએ તો સાધનાના માર્ગ ઉપર આગળ વધવાનું શક્ય નહિ બને.

શુદ્ધ ધર્મમાં સર્વાંગીણ અને સમુચિત વિકાસ માટે દરેક વાતનું સાચે સાચું અને યોગ્ય મૂલ્યાંકન થતું રહે તે જરૂરી છે. ધર્મમય અને મંગળમય જીવનની આ જ કલ્યાણકારક કુંચી છે.

લાગણીનો ઊંડો અનુભવ કરવામાંથી, સામાન્યતાને માણવામાંથી અને મુક્ત ચિત્તે વિચારવામાંથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કનેરીયા એન્જનીયરીંગ વર્ક્સ

શાંતિભાઈ કનેરીયા

ઓઈલ એન્જીનના ઉત્પાદકો

ટેલર રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧

ફોન. નં. ધર : ૨૮૨૧૪ ઓફિસ : ૨૫૯૧૭ : ઓફિસ ૩૩૬૬૦

માનવહૃદયમાં ઈશ્વર

રામચંદ્રદાસ પુજારી

અમાસના ઘોર અંધકારમાં કાળા પથ્થર ઉપર બેઠેલી કીડીની જેમ ઈશ્વર માનવહૃદયમાં ગૂઢ રૂપે વિરાજી રહેલ છે.

જેને ઈશ્વરદર્શન થયું છે તેને માટે કાંઈ પણ અજ્ઞાત રહેતું નથી. જેણે પરમાત્માને જાણી લીધો તેણે જાણવા યોગ્ય સર્વ કાંઈ જાણી લીધું. અહંકાર અને મમત્વ ભાવનોને દબાવી દઈને સૌમાં ઈશ્વરદર્શન કરવું એ મહાપુરુષો-સંત-મહાત્માઓનું કામ છે. પ્રથમ ભગવાનને ઓળખી લો પછીથી બીજું બધું.

ઈશ્વર સિવાય તમે જે કાંઈ જાણો છો તેને ભૂલી જાઓ અને ઈશ્વર-ઉશ્વરની નકામી વાતો જાણવા માટે દુઃખી થાઓ નહિ. કેવળ ઈશ્વરમાં લીન રહો-ઈશ્વરના રંગમાં રંગાઈ જાઓ. જ્યાંસુધી સંસાર તમારા મનમાં વસ્યા કરે છે ત્યાં સુધી ભગવાન તમારાથી દૂર રહે છે અથવા તમે ભગવાનથી દૂર રહો છો.

સંસારની તરફની તમારી દોડ અટકતાંજ તમે ઈશ્વર તરફ જશો, જેથી તમારા અંતઃકરણમાં અવશ્ય પ્રકાશ પ્રગટશે. તે પ્રકાશમાં તમને ઈશ્વર સિવાય બીજું કશું દેખાશે નહિ. અગર ઈશ્વરસંયોગની નક્કર ભૂમિકા હશે તો સંસાર વિચાર-વાણીમાંથી દૂર થઈ જશે. જે મનુષ્ય ઈન્દ્રિયોને અશુદ્ધ દર્શન અને ભોગોથી બચાવે છે અને પોતાના અંતઃકરણને નિત્ય ધ્યાનયોગથી નિર્મળ રાખીને પોતાના ચારિત્ર્યને શુદ્ધ રાખે છે અને ધર્મપૂર્વક કમાયેલ અન્નથી પોતાનું પાલન કરે છે, તેના જ્ઞાનમાં કોઈ કચાશ રહેતી નથી.

વૈરાગ્ય ઇશ્વરપ્રાપ્તિ માટેનો ગૂઢ ઉપાય છે. વૈરાગ્યને શુભ રાખવો તેમાંજ કલ્યાણ છે. જે કોઈ પોતાનો વૈરાગ્ય પ્રગટ કરે છે, તેનો વૈરાગ્ય તેનાથી દૂર ભાગી જાય છે.

હંમેશા નમ્રતા અને પ્રેમપૂર્વક ઇશ્વરનું ભજન કરો, ધર્મનું પાલન કરો અને પૂજ્યભાવથી સિદ્ધપુરુષોનો સત્સંગ-સમાગમ કરો. સેવા અને સન્માનપૂર્વક સાધુજનોનો સહવાસ સાધો.

પ્રકુલ વદને નિર્દોષ બંધુમંડળ-ગુરુભાઈઓ સાથે રહો. અજ્ઞાની લોકોની પ્રત્યે દયાળુ હૃદય અને નમ્ર વાણીથી તથા પરિવારના સભ્યો અને નોકરોની સાથે સજ્જનતા, સુશીલતા અને પ્રેમપૂર્વક વ્યવહાર કરો.

માત્ર એક પ્રભુનું સદૈવ સ્મરણ રાખો. મનુષ્યોની વાતોને એક તરફ અલગ રહેવા દો. શક્તિમાન હો તો તમારી નિન્દા કરનારને તમેજ ઇનામ દો કારણકે તેની નિન્દા તથા દ્રેષથી તો તમારું હિત સધાય છે.

સચેત અને સાવધ રહો કેમકે આ પ્રપંચી દુનિયા એ સેતાનની દુકાન છે. આ દુકાનની કોઈપણ ચીજ ઉપર ભૂલે-ચૂકેય પણ મન ન લલચાવું જોઈએ. નહિ તો સેતાન પીછો પકડીને તમે લીધેલ ચીજના બદલામાં તમારું ધર્મરૂપી ધન છીનવી લેશે.

મુનિ, જ્ઞાની, સાચો સાધક એ છે કે જેને ઇશ્વરની વાત-વિચાર સિવાય બીજું કંઈ પ્રિય લાગતું નથી.

ભગવાન કહે છે કે : હું જ્યારે મારા દાસ ઉપર પ્રેમ કરું ત્યારે હું ખુદ તેની આંખ, તેના કાન અને તેના હાથ

વગેરે બધુંજ બની જઈ છું. અને તે મારો દાસ મારી દ્વારા જ સર્વકંઈ કરે છે.

દુનિયાની મોહમયી માયાબળ એક સ્વરૂપવાન યુવતી સ્ત્રી જેવી છે. જે મનુષ્ય તેની કામના કરે છે, તેને પોતાની સારી જિન્દગી તેને માટે સુંદર ઘરેણાં-કપડાંની પ્રવૃત્તિઓમાં જ વેડફાઈ જાય છે; અને જે મનુષ્ય તેના પ્રત્યે વિરક્ત હોય છે તે પ્રભુપંથી બની તરી જાય છે.

પુદ્ગિમાન મનુષ્યોના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) સંસારત્યાગી (૨) મૃત્યુને ભેટવા માટે સુસજ્જ (૩) ઇશ્વરકૃપા પ્રાપ્ત પુરુષ.

બની શકે તેટલું ઓછું જાલો અને વાત કરો તો ઇશ્વર સંબંધી જ કરો. જે ઇશ્વરને પોતાનું સર્વસ્વ માને છે તેજ સાચા અર્થમાં અસલી ધનવાન છે.

જે દુનિયાની ચીજોને પોતાની સંપત્તિ માને છે તે તો સદાનો ગરીબ જ છે. ઇશ્વરસ્મરણ પોતાની જિન્દગીનો ખોરાક છે, પ્રભુના શુભગાન એ પાણી છે અને પ્રભુની લજ્જા એ પોતાના વસ્ત્ર છે— આ પોતાનું ધ્યેય હોવું જોઈએ.

સ્વાતિ નક્ષત્ર રૂપી સતસંગ હોય, શુક્રપા રૂપી વૃદ્ધિ થઈ હોય, માછલીએ તેને ગ્રહણ પણ કર્યું હોય, મોતી ન બંધાય ત્યાં સુધીની ધીરજ સાધકની સાધનામાં હોવી જોઈએ.

સુખનું સહજ સાધન—ત્રીજા નેત્રનું પ્રકટીકરણ

ડો. નટવરલાલ દાણી.

આધુનિક સમયમાં મનુષ્ય કોઈ વસ્તુની શોધમાં છે, જે વસ્તુ તેણે ગુમાવી છે એમ તેને લાગે છે. શું ગુમાવ્યું છે તેની તેને આશ્ચર્યજનક રીતે ખબર નથી. પોતાના જીવનમાં કોઈ એવી વસ્તુ ગુમાવી છે જેની તેને અંતરથી લાગણી થાય છે. આ વસ્તુના અભાવથી પોતાનું જીવન તેને અર્થહીન લાગે છે. આધુનિક સમયમાં મનુષ્ય પાસે વિપુલ સંપત્તિ છે, છતાં બધી સંપત્તિઓ વચ્ચે તે પોતાને નિઃસહાય અને દરિદ્ર મનુષ્ય જેવો માને છે. આ અંદરની દરિદ્રતાને નિવારવા માટે તે બહારની સંપત્તિ એકઠી કરે છે. પરંતુ તેનો આ પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે, કારણ કે બહારની વિપુલ સંપત્તિથી તેની અંદરની નિર્ધનતા ઓછી થતી નથી.

આ અંદરની શૂન્ય સ્થિતિ આપણી પાસેની બહારની સંપત્તિને અર્થશૂન્ય અને હેતુશૂન્ય બનાવે છે. આ અંદરની શૂન્યતા નિવારવા માટે બહારનાં સુખનાં અને સગવડતાનાં સાધનો અર્થહીન અને હેતુશૂન્ય બની જાય છે. આ અંદરની નિર્ધનતા કેમ નિવારવી તેનાં જ્ઞાન વિના આધુનિક સમયમાં મનુષ્ય બહારની સંપત્તિ વધારે અને વધારે મેળવવાની સ્પર્ધામાં યજ્યો છે. વર્તમાન સમયમાં બહારની સંપત્તિ અને અંદરના ખાલીપણ વચ્ચે મોટી ખાઈ (Deep valley) છે. માનેલા દેવ દેવતાઓ, માનેલા સ્થાપિત ધર્મો, સામાજિક નીતિ નિયમો તથા બુદ્ધિશાસ્ત્ર તત્ત્વજ્ઞાન આખાઈને ઓળંગવા માટે નિઃસહાય છે.

સરિતાનો પ્રવાહ જેમ નિરંતર વહ્યો જાય છે. તેમ મનુષ્યનું જીવન પણ વહ્યું જાય છે. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે “Time and Tide wait for none” મોજાં અને સમય કોઈની રાહ જોતાં નથી. સમય તો તેનું કાર્ય કરે જ જાય છે. અને એક પછી બે અને ત્રણ એમ ડંકા પડ્યે જ જવાના. પરંતુ મનુષ્યને એમ લાગે છે કે બહારના બનાવો અને વાતાવરણ ઝડપથી ગતિ કરે છે સમયમાટે આરામ તથા વિશ્રાંતિ નથી, પરંતુ મનુષ્યને એમ લાગે છે કે સમય જલ્દી પસાર થતો નથી—આવી રીતે સમય ઝડપથી પસાર થાય છે કે જલ્દી પસાર થતો નથી, તેનું કારણ સામાન્ય સમયના પ્રવાહ ઉપર મનના પ્રત્યાઘાતો છે. આવી રીતે મનના પ્રક્ષેપોથી જીવનનો કુદરતી પ્રવાહ એ મનુષ્યો માટે વાડરૂપી રૂકાવટો તથા વિઘ્નોથી ભરપૂર બન્યો છે.

સમય આપણો મિત્ર છે કારણ કે આપણે વર્તમાન સમયમાં જ જીવીએ છીએ. પરંતુ મનના પ્રક્ષેપોથી આ સમય જ આપણો દુશ્મન બન્યો છે. મનુષ્યની ઈચ્છા છે કે કુદરતી સમય એ તેના ચિત્ત-લક્ષી સમય (Psychological time) સાથે તાલ બદ્ધ બને. આમ ન બનતાં મનુષ્ય બહુ જ દુઃખી થાય છે. આવી રીતે આમ થતી ક્રિયાથી મનુષ્ય થાકી જાય છે; કારણ કે તેણે માનસિક રીતે ઝડપથી ચાલવું છે તો સમય ધીમી ગતિએ વહે છે, એમ તેને લાગે છે. જો તેણે ધીમી ગતિએ ચાલવું હોય તો સમય ઝડપથી પસાર થાય છે એમ તેને લાગે છે. સમયના આવા વહનથી ઉત્પન્ન થતી પરિસ્થિતિમાં મનુષ્યે શું કરવું જોઈએ ?

મનુષ્યનું મન સમયને કદિપત રીતે સામાન્ય સમયના વહન કરતાં લાંબો કે ટૂંકો કદપે છે અને આ કારણથી સામાન્ય સમયના વહન સાથે તેનામાં મોટો સંઘર્ષ જન્મે

છે. આ સંઘર્ષમાં તે સમયને પોતાની માનસિક કલ્પના પ્રમાણે ધીરે કે ઝડપથી વહે એમ ઇચ્છે છે. પણ આ વિગ્રહ-માં તેની હાર જ થાય છે, કારણ કે કુદરતી સમયના વહન સાથે બનતા બનાવો અટકાવી શકાતા નથી. આવા સંઘર્ષમાં મનુષ્યની શક્તિ ખર્ચાઈ જાય છે અને સમયના વહન સાથેની નવી પરિસ્થિતિઓનો તે સામનો કરી શકતો નથી. આ સ્થિતિ-માંથી મુક્તિ મેળવવા માટે સમયના વિભ્રમોને તે આધીન થાય છે. અને આશા રાખે છે કે લવિષ્ય ઉજ્જવળ થશે. પરંતુ સમયની મંદ ગતિથી તેણે કલ્પેલુ ઉજ્જવળ લવિષ્ય તે પામી શકતો નથી.

સમય સાથે સંઘર્ષ કરવાથી પણ મનુષ્ય ઉજ્જવળ લવિષ્ય પ્રાપ્ત કરતો નથી. પરંતુ સંઘર્ષ અને આધીનતા સિવાય તેના માટે કોઈ બીજો માર્ગ નથી. સમયની આ દુઃખદ પરિસ્થિતિમાંથી છૂટવા માટે નતો આધીનતા કે ન તો સંઘર્ષ કોઈ રીતે ક્ષણદાયી થતાં મનુષ્ય મનની પાસે આનો કોઈ જવાબ નથી. આ બે વચ્ચેનો કોઈ મધ્યમ માર્ગ હશે જેનું સૂચન મન કરી શકે છે. આ બે સામા છેડાઓ છે. પણ (૧) પરિસ્થિતિઓ સામે સંઘર્ષ કે (૨) પરિસ્થિતિને આધીનતા.

પૂર્વના તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ સમયના વહન અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પરિસ્થિતિઓને કર્મનું નામ આપ્યું છે. ભૂતકાળ-માંથી લવિષ્યમાં સમયનું વહન એ કર્મ છે. રાગદ્રેષથી તથા પ્રિયની પ્રાપ્તિ અને અપ્રિયના વિયોગના કારણે મનુષ્ય મનથી કુદરતી સમય ઉપર પ્રક્ષેપ કરે છે.

આ પ્રક્ષેપોને કારણે જે પરિસ્થિતિ છે તેવી જોવા મનુષ્ય ઇચ્છતો નથી. આ વિગ્રહ અને આધીનતા સિવાય જીવનના પ્રશ્નો ઉકેલવાનો એક ત્રીજો માર્ગ પણ છે.

મૂઠ મન આ વિગ્રહ પરિસ્થિતિઓ જોતું નથી, પણ સક્રિય મન આ પરિસ્થિતિઓથી માહિતગાર થાય છે. સક્રિય મન સંઘર્ષ કે અધીનતા-આ બે માંથી એક માર્ગ ગ્રહણ કરવાનું સૂચન કરે છે. વિચારની ક્રિયાથી અન્ય કોઈ માર્ગ મન દ્વારા સમજાતો જ નથી. તો પ્રશ્ન થાય છે કે શું કોઈ ત્રીજો માર્ગ છે? જો ત્રીજો માર્ગ ન જ હોય તો મનુષ્યે પોતાની પરિસ્થિતિને આધીન થવું જ રહ્યું. હા, ત્રીજો માર્ગ છે. જરૂર છે પણ આ માર્ગનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. તે અનુભવી શકાય છે. જો આ માર્ગની વ્યાખ્યા અપાય તો મન તેની વિરુદ્ધનો માર્ગ પણ સૂચવશે જો બે વિરોધી વચ્ચે મન મધ્યમ માર્ગ શોધશે તો પરિસ્થિતિનું નિરાકરણ નહિ થાય, પણ જીવનના પ્રશ્નો હલ કરવામાં વિલંબ થશે-વિચાર-ના સાતત્યમાં જો ભંગાણુ ન થાય તો નવો માર્ગ સમજાશે જ નહિ. આ ભંગાણુ અગત્યનું છે, ભલેને તે સેકન્ડના સમય માટે પણ હોય, કે દીર્ઘ સમય માટે હોય. આવા વિચાર ભંગથી-નિર્વિચાર સ્થિતિથી-વિચારના બંધ વર્તુળમાંથી માર્ગ મળશે. આ સ્થિતિ છે પાતંજલ ઋષિએ સૂચવ્યા મુજબ ચિત્તવૃત્તિ નિરોધ-નિર્વિચાર સ્થિતિ. સૂત્ર છે-યોગઃ ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ ધ્યાનના અનુભવમાં જ આ પ્રતીતિ થાય છે. આ માર્ગને ત્રીજા લોચનનું પ્રકટીકરણ કહી શકાય. એચ. પી. ડલેવેટસ્કી-એ પોતાના પુસ્તક શુદ્ધજ્ઞાન “SECRET DOCTRINES” માં કહ્યું છે કે આ ત્રીજું નેત્ર એટલે દૂર દર્શનની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી તે નથી. પરંતુ આ ત્રીજું નેત્ર એ અધ્યાત્મિક અંતઃપ્રેરણાની શક્તિ છે, જેના દ્વારા અપરોક્ષ અને નિશ્ચિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે આ ત્રીજું નેત્ર એ ભગવાન શિવનું ત્રીજું લોચન છે. આ ત્રિનેત્રના વિકાસથી સાધક

આનંદ અને સુખ પ્રાપ્ત કરે છે, અને પ્રભુના સત્ ચિત્ અને આનંદસ્વરૂપની અનુભૂતિ કરે છે. સાધક અંદરથી પવિત્ર થાય છે ત્યારે બધી આસુરી સંપત્તિનો ક્ષય થાય છે. અને દૈવી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. (ગીતા અધ્યાય-૧૬ શ્લોક ૧૫થી૧૬)

આ ત્રીજા નેત્રના વિકાસથી સંઘર્ષોમાં વ્યય થતી મનની શક્તિઓ બચે છે અને ત્રીજું નેત્ર ખુલતાં શક્તિનો સંગ્રહ કરવાનું જ્ઞાન સાધક પ્રાપ્ત કરે છે. ધ્યાનની અનુભૂતિમાં આ ત્રીજું નેત્ર ખુલે છે અને આ રીતે ત્રીજો માર્ગ શોધાય છે.

મેત્રી ઉપનિષદ અનુસાર મન અમન થવું જોઈએ. ધ્યાનથીજ મનની અમન સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પરના સંપર્કની સ્થિતિ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યજી તેમના પદમાં નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે.

જે મન અનંત આકારો ક્ષણમાં રચે,
તે તેને સ્પર્શતા માત્ર થઈ જતું અમન અમન;
થતું અમન અમન.

પરંતુ દર્શન થતાં જ મન અમન થાય છે.

શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્ય

આધુનિક સંસ્કૃતિમાંથી પેદા થતા સંઘર્ષો, મનના તનાવો વિગેરેમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે ધ્યાન આવશ્યક છે. પોતાના જ અહિત માટે મનુષ્ય ધ્યાન તરફ બેઠરકાર રહી શકે છે. પોતાના અસ્તિત્વને ટકવા માટે મનુષ્યે તાત્કાલિક પગલાં ભરવાં જોઈએ. અને આ માટે ધ્યાનની ગુહ્ય બાબતોનું સંશોધન કરવું જોઈએ. જે ચિત્તવૃત્તિ નિરોધ થાય તો ‘પર’નું દર્શન થતાં બધીજ પરિસ્થિતિઓનો ઉકેલ આવી જાય છે, અને મનુષ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

(શ્રી રોહિત મહેતા કૃત પુસ્તક “The science of meditation” માંથી પ્રેરિત.)

ૐ

પ્રભાતિયું

પ્રાતઃ સમે ગુરુ યોગેશ્વરને, ચરણે હું શીશ નામું રે,
મા સર્વેશ્વરીને ભાવે ભજતાં, મનમાં હું હરખાઈ રે. પ્રાતઃ
મનમંદિરે મલપતાં આવો, દેવ તમે દયાળુ રે,
આપ ચરણનાં દર્શન થાતાં, જગમાં ના લપટાઈ રે. પ્રાતઃ
અગમ નિગમનો ભેદ ન જાણું, ના જાણું દેવ સેવા રે,
કરુણાળુ ગુરુ, અલ્પમતિ હું; ચરણાક્રિત ગુણુ ગાઈ રે. પ્રાતઃ
સાધક ભગતની ભક્તિ જાણી, હરખે સામા આવો રે,
સકળ જીવનમાં પ્રસરી કરુણા, શી પેરે ગુણુ ગાઈ રે. પ્રાતઃ
જાણુ અજાણુ ભૂલ થાયે તો, સ્નેહ થકી સુધારો રે,
યોગી જીવમાં શિવને પેખું, અટલું પ્રેમે માગું રે. પ્રાતઃ

સૂર્યકાંત લ. ભટ્ટ

રામજી, એક દિન આવજે !

આવજે, આવજે, આવજે રે;
મારા રામજી, એક દિન આવજે !

તારા વિના તો નગરી છે સૂની ?
આવીને હેતે હસાવજે રે;
મારા રામજી, એક દિન આવજે !

ખાવા ન ભાવે ને પીવા ન ભાવે,
આવીને તું ખવરાવજે રે;
મારા રામજી, એક દિન આવજે !

ઘડી-ઘડી જાય છે જુગ-જુગ જેવી,
એકેય ઘડી ના ફાવશે રે;
મારા રામજી, એક દિન આવજે !

પ્રાણુ-આધાર તું તો જગનો આધાર છે,
રાજ્ય તારું તું સંભાળજે રે;
મારા રામજી, એક દિન આવજે !

'જગદીશ'ના સ્વામી-અંતર્યામી,
સૂતેલાં અંતર જગાડજે રે;
મારા રામજી, એક દિન આવજે !

—જગદીશચંદ્ર એસ. આચાર્ય
(સત્યસ્નેહી)

સાધ્વી ગોદાવરી માતાજી

પ્રપન્નલાલ કાજી.

પરમપૂજ્ય શ્રી “યોગેશ્વરજીએ કૃષ્ણીમાંથી કુલ” એ પુસ્તક માં ગોદાવરી માતાને ભારતની મહાન્ સાધ્વીઓમાંનાં એક તરીકે આલેખ્યાં છે. એ નારીએ જીવનને ઉજ્જવળ કરી નારીત્વને દીપાવીને નારાયણી રૂપ ધારણ કર્યું છે.

શ્રી ગજનન સ્વામીએ ગોદાવરીના દાદાને વચન આપેલું કે તારા પુત્ર વાસુદેવને ત્યાં હું જન્મ લઈશ અને અસંખ્ય લોકોનો ઉદ્ધાર કરીશ. વાસુદેવ એક સાધારણ સ્થિતિના કારકુન હતા. એમનાં પત્નીનું નામ રમાબાઈ. ગોદાવરીનો જન્મ તા-૨૪-૧૨-૧૪ ના રોજ શેર્ગાવમાં થયો. બાળવયમાં નાજુક શરીર અને તદન શાંત પ્રકૃતિનાં એ હતાં રામબાઈને ગર્ભાવસ્થામાં દેવદેવીઓનાં અને ખાસ કરીને ગણપતિનાં દર્શન થતાં. પ્રસૂતિ વખતે કોઈજ પીડા વગર ગોદાવરીનો જન્મ થયો. રમાબાઈ સાત્ત્વિક વિચાર અને આચારવાળાં, ધર્મપરાયણ હતાં. બાલવયમાં તેજસ્વી મુખાર્વિંદ અને પ્રશાંત હોવાથી ગજનન મહારાજે નક્કી અવતાર ગોદાવરી દ્વારા લીધેલો છે, એમ એઓ માનતાં. ગોદાવરી જે વરસની હતી ત્યારે માતા રમાબાઈને સ્વપ્ન આવ્યું. ચોમેર પ્રકાશ પ્રકાશ પથરાઈ ગયાં. સફેદ વસ્ત્ર પહેરેલાં એક દેવીએ ગોદાવરીની પીઠપર હાથ ફેરવ્યા અને એના કાનમાં કંઈ કહ્યું અને અદૃશ્ય થઈ ગયો. બાળપણથી ગોદાવરી દેવદેવીઓની પૂજા વિ-કરવામાં મશગુલ રહેતાં. કપડાં કે દાગીનાનો શોખ ખીલકુલ ન હતો. પોતાનાં સારાં કપડાં ગરીબ છોકરીઓને આપી દેતાં. ગૃહ-કાર્યમાં ખૂબ પ્રવીણ હતાં. મિતાહાર અને સાત્ત્વિક વસ્તુઓ

નોજ તેમને શોખ હતો. નાનપણમાં તેમની યુદ્ધિ કુશાચ્ર હતી અને સ્મરણશક્તિ ખૂબ તેજસ્વી હતી. પુરાણની વાર્તા દાદીમાને મુખે ખૂબ એકાગ્રતાથી સાંભળતાં અને પછી એમણે ધર્મપુસ્તકો વાંચ્યાં. નિશાળનું શિક્ષણ એમને મળ્યું ન હતું.

સને ૧૯૨૪ના ફેબ્રુઆરી માસમાં એમના પિતાના મિત્ર શંકરરાવ તથા માતા સાથે સાકેરી પ્રથમ વાર ઉપાસની બાબાના દર્શનાર્થે આવ્યાં. દશવર્ષની ઉંમર હતી છતાં જન્મોજન્મની પ્રીતિ હોય તેમ બાબા સાથે અંતસ્થ સંબંધ બંધાયો અને સાકેરીમાંજ બાબાની પાસે એ રહી પડ્યાં. બાબા એક પીંજરામાંજ બેસતા, સૂતા અને ગોદાવરીને જોઈ અનુપમ રત્ન તરીકે પરખી લઈ પોતાના ખોળામાં બેસાડતા. તેની સાથે ખુબ પ્રેમથી વાતો કરતા. દુર્ગાબાઈ નામની એક આધેડવયની સ્ત્રી બાબાના આશ્રમની વ્યવસ્થા તે વખતે કરતી હતી. ગોદાવરીબાઈના પર બાબા બહુ પ્રેમ દર્શાવતા તેથી તે ઈર્ષ્યાળુ બનવા લાગી. દશવર્ષની વયે સાકેરીમાં ભોજનાલય ચલાવતા શારદાબાઈના પુત્ર વિષ્ણુપંત સાથે સાકેરીમાંજ બાબાએ લગ્ન કરાવ્યાં. પણ વિષ્ણુપંત તો મુંબઈ વધુ અભ્યાસ માટે બીજે દિવસે ચાલ્યા ગયા. સાસુએ ગોદાવરીને બાબા પાસે રહેવાની સંમતિ આપી. ઈર્ષ્યાળુ દુર્ગાબાઈ ભોજનાલયનું દળવાનું, વાસણ માંજવાનું અને સાફ સૂકીનું કામ કરાવતી. ગોદાવરીને બાબા પોતાની થાળીમાં પોતાની સાથે જ જમાડતા. આશ્રમમાં પણ દુર્ગાબાઈ તેમની પાસે ખુબ કષ્ટલયાં કામો કરાવતી, અપશબ્દો સંભળાવતી. પોતે તેને લોખંડના ચીપિયાથી માર મારતી, પણ આ તમામ ત્રાસ બાબાને પણ કહ્યા વગર એ સહન કરતાં. ૧૪ વર્ષની વયની હતી ત્યારે બાબાને સંગ્રહણીનો રોગ થયો, ત્યારે બધીજ સાફસૂકી ગોદાવરી કરતી. નાશિક બાબા સાથે એ ગયાં તે વખતે દુર્ગાબાઈના

નાણાના ગોટાળા બહાર પડ્યા અને એ પોતાની મેળેજ આશ્રમ છોડી સોલાપુર ચાલી ગઈ. વિષ્ણુપંત આશ્રમમાં આવ્યા અને કહ્યું કે પોતે માયામાં પડવા માંગતા નથી અને ગોદાવરીને હું તમનેજ અપર્ણ કરું છું. બાબાએ ત્ર્યંબકેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં વિધિસર તેને છુટાછેડા લેવરાવ્યા અને એના પતિ પોતે એને 'માતા' એમ સંબોધન કરી પ્રણામ કરીને તે ચાલ્યા ગયા.

સને ૧૯૨૮માં ગુરુપુર્ણિમાને દિવસે ગોદાવરીને બાબાએ રૂદ્રાક્ષની માળા ખેરાવી દીક્ષા આપી અને બાબાએ પોતે તેને "કન્યા કુમારી" કહી સંબોધી અને પોતે તેની પૂજા કરી. બાબા તેને લિક્ષા લેવા મોકલતા, એમ કરી જીલનો રસાસ્વાદ અને અહંભાવ ત્યજવી દીધો. અને ચાર વર્ષ સુધી સંપૂર્ણ મૌન પળાવ્યું. બાબાના સંસર્ગમાં એ સન્યાસિની બની ગયાં.

બાબાના આશ્રમમાં બીજી કન્યાઓ પણ અર્પણ થઈ. આથી જુનવાણી લોકોએ વિરોધ પક્ષ ઉભો કર્યો ૧૯૩૪-૩૫ માં તેમના તથા માતાજી પર ગંદા આક્ષેપો મૂકી અદાલતમાં ખટલાઓ કર્યા પણ બધામાં તેઓ નિર્દોષ જાહેર કરાયા. તા-૨૪-૧૨-૧૯૪૧ ના રોજ બાબાએ પોતાનો દેહ છોડ્યો. દેહ છોડવાના થોડાજ દિવસ અગાઉ આળંદી જઈ સંત જ્ઞાનેશ્વરની સમાધિની નિકટમાં રહી ભાવપૂર્વક આરતિ વિ. કરી સમાધિના આગલે દિવસે પોતાના જન્મ સ્થાન સટાણામાં આવી દ્રાદશ જ્યોતિર્લિંગ સ્થાપિતા વિ. ની મૂર્તિઓની સ્થાપના કરી અને રાતોરાત સાકેરી આવી બ્રહ્મસૂદર્તમાં "હું જાઉં છું" એમ કહી દેહ વિસર્જન કર્યો.

આશ્રમમાં બાબાએ એમને ગુરુપદ સોંપ્યા પછી માતાજીએ બાબાની હયાતીમાંજ યજ્ઞ યજ્ઞાદિ બ્રાહ્મણો પાસે કરાવ્યા

અને કન્યાઓને તેનું શિક્ષણ અપાવ્યું અને પોતે લીધું અને પછી કન્યાઓએજ આશ્રમમાં યજ્ઞયાજ્ઞાદિ વેદ મંત્રોન્યારણ વિ. કરવા માંડ્યું. અને આશ્રમનું વાતાવરણ શુદ્ધ બનાવવા માંડ્યું.

આખા દિવસની દિનચર્યા માતાજીએ બરાબર વ્યવસ્થિત કરી. પ્રભાતે પોણા ચારે ઘંટ વાગે-કન્યાઓ ઉઠી બન્ય. પ્રાતઃસ્મરણ-સ્નાન કપડાં ધોવાં પાણી ભરી લેવું-સાડા પાંચે મંગળા આરતિ થતી. દશ વાગે દર્શનનો ઘંટારવ થાય અગ્નિ-આર વાગ્યા સુધી આરતિ ભજનો થાય. કન્યાઓ નૈવેદ્યનો ઘંટ વાગે પિંજરા સામે પોતાનું નૈવેદ્ય ધરાવે અને પછી ભોજન લઈ વાસણો સાફ કરે. મધ્યાહ્નની આરતિ બે વાગે થાય-ભજનો ગવાય-બપોરના ત્રણ વાગે નિત્યપાઠ વેદપાઠ યજ્ઞયાગનું શિક્ષણ અને સંસ્કૃત વિ. અભ્યાસ થાય. સાંજે પાછી આરતિ અને ભજનો ગવાતાં અને દશ વાગે સૌ નિદ્રાધીન થતાં.

બાબા જોકે સિદ્ધ હતાં છતાં સંગ્રહણી, હરસ મસા અને મધુપ્રમેહના શારીરિક રોગોથી અત્યંત પીડાતા હતા છતાં ફક્ત ધ્યાન મૌન સિવાય કોઈ ડોક્ટરી ઉપચાર ન કરતાં આ બધું છેક એમને મહાસમાધિ સુધી વેઠવું પડેલું. બાબાએ સમાધિષ્ઠ થતી વખતે દેહ વિલય વખતે માતાજીમાં જ પોતાનો પ્રકાશ અર્પી દીધો. શીરડી બાબાએ ઉપાસની બાબાને અને ઉપાસની બાબાએ પોતાનું આધ્યાત્મિક પ્રભાવ માતાજીને આપ્યો છે.

ગોદાવરી માતા જ્યાં જ્યાં આમંત્રણ મળે છે અને વ્યવસ્થા થાય છે ત્યાં ત્યાં યજ્ઞ યાગાદિ માટે કન્યાઓ સાથે જાય છે. એમનું વ્યક્તિત્વ અનોખું છે ઉપાસની બાબાના અલૌકિક અમોઘ અનુગ્રહથી એમનું જીવન જ્યોતિર્મય અને ધન્ય બન્યું છે. અને એમનાં સાનિધ્યમાં સાકૌરીમાં એક પ્રશાંત દિવ્ય યાત્રા સ્થાન બન્યું છે.

પ્રકાશના પંથે

યોગેશ્વરજી

—સંક્ષેપ : નારાયણ હ. બની

શ્રી રમણ મહર્ષિના નામથી લાગ્યેજ કોઈ અપરિચિત હશે. તેઓએ પોતાના જીવન દ્વારા ભારતનું આધ્યાત્મિક ગૌરવ વધાર્યું છે. તેઓએ ભારતના અને ભારત બહારના અનેક માણસોને માર્ગદર્શન કરીને શાંતિ આપી છે. મદ્રાસના એક નાનકડા ગામમાં જન્મી લગભગ ૧૮ વર્ષની ઉંમરે ઘર છોડ્યું ને પરમપિતાની શોધ શરૂ કરી. દક્ષિણ ભારતના અરુણાચલ પર્વતમાં વરસો સુધી વાસ કરીને તપ કર્યું ને છેવટે શાંતિ મેળવી. તેઓ સાધકમાંથી સિદ્ધ બન્યા ને જીવનસુકત થયા.

ઉત્તરકાશીમાં એક દિવસ તે મહાપુરુષે મને અચાનક દર્શન આપ્યું. મધરાત પછીનો સમય હતો. હું રોજની જેમ ધ્યાનમાં બેઠેલા એટલામાં મારું દેહભાન ભૂલાઈ ગયું. તે દશામાં શ્રી રમણ મહર્ષિ મારી સામે પ્રકટ થયા. તેમને કદી પ્રત્યક્ષ મળવાનું થયેલું નહિ, પરંતુ તેમના ક્રોટા મેં જોયેલા. એટલે એમને ઓળખતાં મને વાર ન લાગી.

એ અવસ્થામાં મેં જોયું કે હું મુંબઈના ચોપાટીના દરિયાકિનારે એમની સાથે બેસેલા છું. પરંતુ વધારે વિચારું તે પહેલાં અમારાં બંનેનાં શરીરો દરિયાના પાણીથી ચોડેક ઉપર જોરથી ઢોડતાં હોય એમ પસાર થવા માંડ્યાં. ને અમે એમના આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા તેઓ મને લેટી પડ્યા ને હાથ પકડી તેમની પાસે કોચ ઉપર બેસાડવા માંડ્યા.

મને બેસતાં સંકેચ થતો બેઠ તેઓ બોલ્યા, “હજી તમને ખબર નથી કે તમે કેવા મહાપુરુષ છો. પણ હું તમને જાણું છું. મારી પાસે બેસતાં તમારે સંકેચ કરવાની જરૂર નથી. તમારે સંસારમાં મહત્વનું કામ કરવાનું છે.”

તે પછી અમે બીજી વાતો કરી. એ અનુભવ લગભગ અર્ધો કલાક ચાલ્યો હતો. મને જ્યારે ભાન આવ્યું ત્યારે હું ઉત્તરકાશીની મારી કુટિયામાં બેઠેલો હતો. આ અનુભવ મારે માટે વધુ આનંદજનક ને નવો હતો, કારણ કે એ એક જીવંત મહાપુરુષનો હતો.

રમણ મહર્ષિએ અરૂણાચલની તળેટી છોડી ક્યાંય મુસાફરી કરી નથી. મદ્રાસ સુધી પણ ગયા નથી. તેઓ બાહ્ય રીતે તદ્દન નિષ્ક્રીય જેવા અને આત્મારામ લાગે. પરંતુ એમના આંતર-સ્વરૂપની ખબર કેને છે? તેમની શક્તિ અદ્ભૂત હતી. સમાધિ ઉપર એમનો સંપૂર્ણ કાબૂ હોવાને લીધે તેઓને કેટલીક અસાધારણ શક્તિ ને સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થયેલી. તેથી તેઓ આશ્રમમાં રહીનેજ સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ રૂપે જઈને સંકલ્પ સ્પર્શ ને વચન દ્વારા ભક્તો તથા સાધકોને મદદ કરતા. આ ગુપ્તસેવા કર્મનો ખ્યાલ કેને આવે!

આવા અનુભવો બે રીતે થાય છે. ઇશ્વર પોતે સાધકોને ઉત્સાહ આપવા મહાપુરુષોના અનુભવો પોતાની ઇચ્છાથી આપે છે. તેમાં વિશેષ કારણ મહાપુરુષોની શક્તિનું નહીં, પણ ઇશ્વરની શક્તિનું છે. તે મહાપુરુષોને તો તે અનુભવની ખબર પણ નથી હોતી. બીજા પ્રકારના અનુભવો મહાપુરુષ પોતાની શક્તિથી, પ્રથમથી જણાવીને નક્કી કરેલા દિવસે ને સમયે આપે છે. એટલે ઇશ્વરની કૃપાથી થયેલા અનુભવને, પોતાની શક્તિથી થયેલા અનુભવ તરીકે જો કોઈ મહાપુરુષ

માની લે, તો પોતાની શક્તિ વિષે ખોટો અભિપ્રાય બાંધી, ભ્રમમાં પડે છે. એટલે મહાપુરુષોએ પણ આવા અનુભવો અંગે જાગૃત રહી, વિવેક કરી, પોતાની સાચી શક્તિ મેળવવામાં લાગી રહેવાનું છે.

એ અરસામાં બીજો પણ એક સુંદર અનુભવ થયો. તે રાત્રે ધ્યાનાવસ્થામાં થયેલો. ધ્યાનને અંતે મને સમાધિ થઈ. તેમાં નીચે ભૂગર્ભમાં ઉંડી ખીણ જેવું દૃશ્ય દેખાયું. ત્યાં નાનું સરખું ઘટાદાર વૃક્ષ હતું. વૃક્ષની નીચે નાનો ચોતરો હતો. તેના ઉપર એક મહાપુરુષ પંચાસનવાળીને આંખ બંધ કરી ધ્યાનાવસ્થામાં બેઠેલા. તેમણે સ્વચ્છ ને સફેદ વસ્ત્રો પહેરેલાં હતાં શરીરના નીચેના ભાગમાં એક વસ્ત્ર વીટેલું ને ઉપર એક ચોટેલું, માથે લાંબા વાળ, દાઢી બીલકુલ નહિ. મોઢું અત્યંત તેજસ્વી, સુવર્ણમય ને શાંત, આખું જ દર્શન અદ્ભૂત હતું. તે દર્શન આસરે દશેક મિનિટ ચાલ્યું હતું.

નાની ઉમ્મરના આ મહાપુરુષ બીજા કોઈ નહિ પણ સંત જ્ઞાનેશ્વર છે એમ મને અંતઃ પ્રેરણા થઈ. એ જાણી મારું અંતર આનંદથી નાચી ઊઠ્યું. જ્ઞાનેશ્વર મહારાજની જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા જાણીતી છે. તેઓ જન્મથીજ મહા યોગી હતા. તેઓએ પૈઠણમાં પાડા પાસે વેદ બોલાવ્યા હતા, તેમજ નિર્જીવ ચોટલાને ચલાવી ચાંગદેવ જેવા યોગીને મહાત કર્યો ને જ્ઞાન આપ્યું હતું. તેઓએ આલંદીમાં જીવંત સમાધિ લીધી ત્યારે તેમની ઉમ્મર ૨૧ વર્ષ, ૬ મહિના ને ૧૫ દિવસની હતી. જ્ઞાનેશ્વર મહારાજને થયે ઘણાં વર્ષો થયા. પરંતુ રામ, કૃષ્ણ, દત્તાત્રેય નારદ કે બુદ્ધ-ઈશુની જેમ એમનું દર્શન પણ થઈ શકે છે. દેશ ને કાળની મર્યાદામાં રહીને તેમનો વિચાર કરવામાં અજ્ઞાન રહેલું છે. તેમને તેના બંધન

નથી. તેમની અથવા ઇશ્વરની ઇચ્છાથી તેમનું દર્શન થઈ શકે છે.

આ સંસારમાં બે પ્રકારના મહાપુરુષો છે. પહેલા પ્રકારના શરીરનો ત્યાગ કરી પરમાત્મામાં સંપૂર્ણપણે મળી જાય છે. જ્યારે બીજા પ્રકારના મહાપુરુષો, પરમાત્મા સાથેની એકતા સાધી લીધા પછી, તેમાં પૂરેપૂરા મળી જતા નથી. પરંતુ પોતાનું અલગ અસ્તિત્વ જાળવી, બીજાને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવવાના કામમાં મદદ કરે છે. ને ઇશ્વરનો સંદેશ સંસારમાં ફેલાવવામાં સહાયરૂપ થાય છે. તેમાંના કોઈ સૂક્ષ્મ શરીરે તો કોઈ સ્થૂલ શરીરે રહે છે તેઓ સિદ્ધ ને મુક્તકોટિના હોય છે.

તે પુરુષો ઇચ્છાનુસાર શરીર ધારણ કરે કે જન્મે છે. તેમને બાળપણથી જ પોતાના મૂળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય છે; શરીર ધારણના હેતુને ખ્યાલ હોવાથી તેઓ સંસારમાં ફસાતા નથી ને બાળપણથીજ પ્રભુના પંથે વળી જાય છે. પોતાના જીવન દ્વારા કેટલાય જીવોનું કલ્યાણ કરી, પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં ફરી મળી જાય છે. એવા અવતારી પુરુષોને શાસ્ત્રોમાં કારક પુરુષ પણ કહેવામાં આવ્યા છે.

જે મહાપુરુષો પરમાત્મામાં મળી ગયા છે. તેમનું દર્શન પણ જો કોઈ સાધકને કરવાની ઇચ્છા હોય તો, પરમાત્મા સર્વ સમર્થ હોવાથી, તે સ્વરૂપે દર્શન આપી, સાધકની ભાવના પૂરી કરે છે. પણ તેવું કોઈવારજ બને છે.

જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે જીવતાં જ સમાધિ લીધેલી. તેમના જીવનના કેટલાક પ્રસંગોમાં તેમની મહાન યૌગિક શક્તિઓનો ખ્યાલ આવે છે. તેવા પુરુષો પોતાની શક્તિથી આલું

દર્શન ગમે ત્યારે આપી શકે છે. તેમના પછી ત્રણસો વર્ષે થયેલા એકનાથ મહારાજને દર્શન આપી કહેલું કે જે વૃક્ષ નીચે મેં સમાધિ લીધી છે, તેની એક ડાળ મને વાગે છે, તે તું આવી ઠીક કરી જા.

એકનાથ મહારાજને દર્શન આપવા જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે ડાળનું એક નિમિત્ત ઊભું કર્યું. તેઓએ આણુંદી જઈ જ્ઞાનેશ્વર મહારાજની સૂચના પ્રમાણે જમીનની અંદરના સમાધિસ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમણે ત્યાં એક નાના સરખા વૃક્ષ નીચે જ્ઞાનેશ્વર મહારાજને બેઠેલા જોયા. એમણે એકનાથ મહારાજનો સત્કાર કર્યો. એમનું મિલન જ્ઞાન ને ભક્તિના યોગ સાથેના મિલન સમાન હતું, કહેવાય છે કે એકનાથજી ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત ત્યાં રહ્યા. તેમની વચ્ચે પરસ્પર શું વાત થઈ તે કોણ જાણી શકે? ફક્ત સંસારને એટલી જાણ થઈ કે સમાધિ લીધા છતાં જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ હજી હયાત છે. તે જ્ઞાની મહાપુરુષે મનેય ઉત્તરકાશી જેવા હિમાલયના દરના સ્થાનમાં શોધી કાઢી ૧૯૪૪ માં દર્શન આપ્યું, તે તેમની કૃપાજ કહી શકાય ને!

મારા ઉપર કૃપા કરનાર શ્રી રમણ મહર્ષિ અને જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના ચરણોમાં મારા વારંવાર પ્રણામ છે. પ્રભુની કે સંતપુરુષોની કૃપા વિના એવાં દર્શન શક્ય બનતાં નથી.

(કમશ:)

શ્રીમદ્ ભાગવત સુધા

પ્રા. જનાર્દન દેવે

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં બે શબ્દો છે. શ્રીમદ્ અને ભાગવત. શ્રી શબ્દનો અર્થ લક્ષ્મી તો પાછળથી થયો છે—યજુર્વેદમાં શ્રીશ્ચ તે લક્ષ્મીશ્ચ પત્ન્યૌ અહોરાત્રે પાશ્વે એમ કહ્યું છે. અહીં શ્રીનો અર્થ લક્ષ્મી થતો હોત તો તમારી સમીપમાં રાત્રિ દિવસ શ્રી અને લક્ષ્મી નામની તમારી બે પત્નીઓ” એમ લક્ષ્મીને જુદાં બતાવ્યાં ન હોત.

શ્રીયા યુતં શ્રીમદ્ એ શ્રી યુક્ત હોય તે શ્રીમદ્ કહેવાય. ભગવાનમાં છ ભગો—ઐશ્વર્યો છે. શ્રી, ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય. અહીં ઐશ્વર્યમાં જ સમૃદ્ધિ સંપત્તિ સૂચવાય એટલે શ્રીનો અર્થ સૌંદર્ય—માધુર્ય એવો થાય છે એમ સંતો કહે છે. ભગવાનમાં પ્રતિક્ષણે નિત્ય નવીન સૌંદર્ય છે. અભિનવ ચમત્કાર પ્રભુનાં સૌંદર્યમાં છે. શ્રુતિ ભગવાનને નીરસ બતાવતી નથી સરસ બતાવે છે. રસોહોવાયં પુરુષઃ લઘ્વાયં આનન્દી ભવતિ ભગવાન રસરૂપ છે. રસ વિષે અલંકાર શાસ્ત્ર કહે છે.

રસે સારશ્ચમત્કારઃ યં વિના ન રસો રસઃ રસનો સાર ચમત્કાર છે, જેની વિના રસ એ રસ નથી. ભગવાનમાં અપૂર્વ સૌંદર્ય છે એટલે અપૂર્વ ચમત્કાર છે. શબ્દાતીત, લોકોત્તર દિવ્ય સૌંદર્ય છે. આ સૌંદર્ય દરેક ક્ષણે વિલક્ષણ હોય છે. તેનાં દર્શનથી તૃપ્તિ થતી નથી.

લૌકિક-સૌંદર્ય તો નેત્રને જ આનંદ આપે છે પણ પર માત્માનું સૌંદર્ય તો એકી સાથે નેત્ર, શ્રોત્ર, જિહ્વા, નાસિકા વગેરે ઈન્દ્રિયોને રસ તરબોળ કરી દે છે. લૌકિક સૌંદર્ય ગમે તેવું ઉત્કૃષ્ટ હશે છતાં તેની એક અન્ય મર્યાદા એ છે કે એક પળ એવી આવે છે જ્યારે આ સૌંદર્યને જોતાં, માણતાં

વિરતિ—જુગુપ્સા વિતૃષ્ણા થાય છે. એ પછી ગમતું નથી. પર-માત્માનું સૌંદર્ય એટલું દિવ્ય, ચમત્કારપૂર્ણ છે કે તેનું દર્શન, ધ્યાન સ્મરણ, અનુસંધાન કરનારને તેની આસક્તિ તેના પરની પ્રીતિ વધતી રહે છે. ભગવાનમાં આવી ‘શ્રી’ છે.

શ્રીનો અર્થ માધુર્ય પણ છે. ભગવાનનાં કેશપાશ, તેમની બંકિમ છૂકુટી, અણિયાણાં સહજ લાલાશવાળાં વિશાળ લોચનો, વિશાળ લલાટ, અતિસુંદર નાસિકા, લાલ અઘરોષ, કંબુકંઠ, તેજસ્વી વિશાળ વક્ત્રસ્થળ, પ્રલંબ પરિપુષ્ટ ભુજઓ, આયુધોથી ઓપતાં કરકમલ, સમુદ્રના વિવર્ત સમી જોડી નાભિ, પાતળી કટિ, વિશાળ જંઘાઓ, મન રમ્યા કરે તેવાં શ્રીચરણો—ટૂંકમાં સર્વાંગ સુંદર શ્રીઅંગો માધુર્યથી છલકતાં છે. ભગવાનનું માધુર્ય પણ એકવાર માણવા મળે તેને સંસાર ક્ષીઠો ન ગમે તેવો અનાયાસ વૈરાગ્ય થઈ જાય છે.

શ્રીનો ત્રીજો અર્થ છે શ્રી સ્વામિજીની-ભાગવતી શ્રીરાધા. શ્રીકૃષ્ણ શબ્દમાં જ શ્રીહારા શ્રી શ્રી રાધા સાથે આવી જાય છે. રાઘસ્ ધાતુ પરથી રાધા શબ્દ છે. રાઘસ્ એટલે આલ્હા-દિની શક્તિ. શ્રીરાધા ભગવાનની સંવિદ્, સંધિની અને હાદિની ત્રણે શક્તિઓ છે. તે સંવિદ્ એટલે જ્ઞાનાત્મિકા છે સંધિની એટલે લીલાની સર્વસામગ્રીઓ આપી ખૂદ પ્રભુને લીલામાં સહાય કરનારી છે. તો વળી ભગવાનના જે જીવો કેઈ કારણ-વશાત્ સંસારમાં આવ્યા છે તેને પ્રભુ સાથે પુનરપિ સંયોગ કરાવનાર સદ્ગુરુ રૂપ છે. શ્રીરાધા આમ ચિતિ શક્તિ છે. મહાપ્રભુ છે. હાદિની શક્તિરૂપે શ્રી શ્રી રાધા ખુદ પ્રભુનું આનંદ સ્વરૂપ છે. શ્રીજી વિના શ્રીકૃષ્ણ રહી શકતા નથી. શ્રીજી માત્ર શ્રીકૃષ્ણનેજ આનંદ આપનાર છે એમ નહિ પણ ભકતોને પણ અલીપ્ત સિદ્ધિ સંપાદન કરી આપનાર ખુદ શ્રીકૃષ્ણના પરમાનંદનું દાન કરનાર છે.

પશ્ચિમના વિદ્વાનોને આજે ચહેલા ભારતીય વિદ્વાનો “શ્રીરાધા તે કલ્પિત છે. મહાકવિ જયદેવના ગીતગોવિંદમાંથી લીધેલ છે, શ્રીમદ્ ભાગવતમાંયે રાધા નામ નથી” આવાં આવા વિદ્વાનો કરે છે એમની પામર મતિમાં ભાગવદ્વરહસ્ય આવે કયાંથી !

શરણાગતિ, સાધના અને કૃપાવિના આ તત્ત્વ સમજાય નહિ. તે શ્રી શબ્દના ત્રણ પ્રધાન અર્થો સૌંદર્ય અને રાસે-પ્રવરી શ્રીરાધા આ પ્રમાણે જાણ્યા.

આપણે વાત કરતાં હતા શ્રીમદ્ભાગવતની તેમાં પણ શ્રીમદ્ શ્રીયુક્ત એવો શબ્દ પ્રયોજાય છે. શ્રીમદ્ભાગવતનું પણ નાદ સૌંદર્ય, શબ્દ સૌંદર્ય, એક જ અક્ષરમાંથી અનેક અર્થો પ્રગટાવવાની ક્ષમતા, કાવ્ય સૌંદર્ય, પુદ્ ભગવાનને સમીપમાં ખડા કરી શકવાની શક્તિ શી વાત કરવી ? તત્ શ્રુણ્વતાં રસજ્ઞાનાં સ્વાદુ સ્વાદુ પદે પદે રસજ્ઞોને અક્ષરે અક્ષરે સૌંદર્ય માધુર્યથી અભિભૂત કરાવી દે એવું છે. તદ્રસામૃતવૃપ્ત-સ્ય નાન્યત્ર સ્યાદુ રતિઃ ક્વચિત્ તેના રસમાં લવલીન થયેલાને અન્યત્ર કયાંય આસક્તિ ન થાય એવી તેની શ્રીમત્તા છે. પ્રતિક્ષણે, પ્રતિશ્રવણે કે પ્રતિ વાચને તેમાંથી લોકોત્તર દિવ્ય સૌંદર્ય માધુર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભગવાનના મહિમાને વર્ણવતા હલ્લું છે કે પક્ષીઓ પોતપોતાની પાંખ પ્રમાણે જેમ આકાશમાં ઊડે છતાં આકાશના છેડાને આંખી ન શકે એમ વિદ્વાનો, મનિષીઓ, સંતો સૌ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભાગવતના વ્યાપક નલોમંડલમાં ઊડે છે પણ કોઈને તેનો તાગ મળ્યો નથી. શ્રીમદ્ ભાગવત એ સ્વયં ભગવદ્વરૂપ હોવાથી સૌ તેને પોતપોતાની મતિ પ્રમાણે વર્ણવે પણ તેનો પાર પામી ન શકાય.

ભગવાનના દિવ્ય શ્રીવિગ્રહ વિષે સંતોનો એવો મત છે કે તેમાં મુખારવિંદ સૌથી શ્રેષ્ઠ અને ચરણારવિંદ કનિષ્ઠ એવી ઉત્તમાધમતા હોય નહિ. મુખારવિંદના ગોપીજનો જેવા મધુરરસના ભકતોને જે તૃપ્તિ, જે આનંદાનુભવ થાય છે તે જ આનંદ, તે જ અપૂર્વ રસતૃપ્તિ પરબ્રહ્મના હનુમાન, અકુર વગેરે ચરણારવિંદના ભકતોને શ્રીચરણોમાંથી પણ થાય છે.

શ્રીમદ્ ભાગવત પણ પરબ્રહ્મનું જ સ્વરૂપ હોવાથી તેમાં દશમ સ્કંધ શ્રેષ્ઠ કે એકાદશ શ્રેષ્ઠ એ તો તત્ત્વ ભકતોની પસંદગી, રુચિની અપેક્ષાએ થયેલાં વિદ્યાનો છે. શ્રીભગવાનનાં બારે બાર અંગો જેમ એક સરખાં ઉત્તમ, રસ, સૌંદર્ય, માધુર્ય પ્રપૂરિત છે તેમ શ્રીમદ્ ભાગવતના બારે બાર સ્કંધો લોકોત્તર દિવ્ય ચિન્મય શક્તિથી સભર છે.

શ્રીમદ્ ભાગવત પાસે ઉપાસકના ભાવથી જઈએ, તેની સમીપમાં શરણાગતિના ભાવથી, પવિત્ર થઈને બેસીએ, શ્રદ્ધા ભક્તિ પૂર્વક બેસીએ અને કોઈ એકાદ પ્રલોકની જ ઉપાસના કરીએ, એકાદ અર્ધપ્રલોક કે એકાદ અક્ષરની ઉપાસના કરીએ તો પણ તેમાં મંત્રની શક્તિ છે. તે જેવી આપણી અપેક્ષા હોય, આપણો જેવો અધિકાર હોય તેવું અભીષ્ટ સંપાદન કરી આપે છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં શ્રી એટલે રાધા પણ છે જ. અનયાડ-ડરાધિતોનૂનં ભગવાન્ હરિરીશ્વરઃ માં રાસપંચાધ્યાયીમાં નિર-સ્તસામ્યાતિશયેન રાઘસા એમ દ્વિતીય સ્કંધના ચોથા અધ્યાય-માં ને ભવતા રાઘસા રાઘ્વમ્ એમ પ્રથનાઓને શ્રીરુદ્ર ભગવાને ઉપદેશેલ ‘રુદ્રગીતા’ માં પણ રાધાનો પરોક્ષપણે ઉલ્લેખ છે જ. (કેમશઃ)

અંતર્મુખ કેમ થવાય ?

(ગતાંકથી ચાલુ)

મંગળભાઈ પંચાલ

હવે આપણે જોઈએ કે ઉપરની ખાબતોને સિદ્ધ કરવા શું કરવું જોઈએ.

(૧) શરીરના તમામ અવયવોને ઠીલા/શિથિલ કરવા:-

પ્રથમ રાત્રિનો સૂવા જતાં પહેલાંનો એક કલાકનો સમય પસંદ કરવો. દશથી અગિયાર વાગ્યા સુધીનો સમય યોગ્ય ગણાયો. મિતાહારની ટેવ પાડી હશે તો ક્રિયા સુંદર રીતે થશે, કારણકે આઠથી નવ વાગ્યા સુધીમાં કરેલ મિતાહાર લગભગ પચી ગયો હશે. હવે હાથ, પગ, મોઢું વિગેરે ઘોઘને સ્વચ્છ થઈને ચત્તા સૂઈ જાવ. લેંઘાનું નાડુ અથવા ઘોતીયું ઢીલુ કરો, જેથી પ્રાણને રોકટોક સિવાય આખા શરીરમાં ફરવાનું અનુકૂળ બને.

શબાસનની જેમજ કરો. ખરડાનો, કેડનો, ઘૂંટણનો, પગની પિંડીઓ તેમજ પગની એડીઓનો જે લાગનો ગોઠડાને સ્પર્શ થતો હોય ત્યાં ત્યાં વૃત્તિને લઈ જાવ. ત્યાંથી તંગાવસ્થાને દૂર કરો. ખરાખર સ્વસ્થ રીતે સૂવાયું છે કે કેમ તેની ખાતરી કરી લો. અને મનમાં નક્કી કરીલો કે “આ ક્રિયા પુરી થતાં સુધી હું સહજ પણ હાલીશ નહિ. તેમજ ક્રિયામાંજ મનને જોડી રાખીશ.”

હવે આપણે નાડીશુદ્ધિ પ્રાણાયામ કરીએ છીએ તેવી રીતે ઓછામાં ઓછા દશ પ્રાણાયામ કરો. કુંભક કરવાનો નથી. જે નસકોરું બંધ જણાય તેજ નસકોરાને ફરીથી ચાલુ કરવા સામેના નસકોરાને અંગુઠો કે આંગળી વડે બંધ

કરીને જોરથી પાંચ દશવાર પ્રવાસ લેવા-મૂકવા એટલે બંધ નસકોરું ચાલુ થઈ જશે. હવે ફરીથી પાછા સ્વસ્થ થઈ જાવ.

આ ક્રિયા કરવાથી આપણને પુષ્કળ પ્રમાણમાં સાત્વિક બળ મળવાનું છે. અને તે બળ મેળવ્યા પછી આપણો વ્યવહાર કેટલો બધો સુધરી જશે તેનું એક કલ્પના ચિત્ર, એક રમ્ય કલ્પના કરો અને તે ખાબતનો સંકલ્પ કરો. આ સંકલ્પમાં ડૂબી જાવ સાથે સાથે એ પણ જોતા જાવ કે શરીરના અવયવો પ્રતિ આપણી વૃત્તિ બંધ છે અથવા આપણી કલ્પનામાં ખોવાઈ ગયા છીએ. જે ત્રણ મિનિટ જેટલો સમય આ ક્રિયામાં લેવો.

ક્રિયા:-આપણા શરીરમાં ચેતનાનાં ઘણાં કેન્દ્રો આવેલાં છે. પરંતુ શરીરની લોહીને વહી જનારી, તેમજ પ્રાણ વહેવડાવનારી નાડીઓમાં ઘણી બધી જગ્યાએ અશુદ્ધિઓ હોવાથી પ્રાણ-ચેતના છૂટથી હરી ફરી શકતી નથી. આથી શરીરમાં આવેલાં તેવાં કેન્દ્રોને આપણે જાણીએ. અને તે તે કેન્દ્રોમાં થઈને પ્રાણ-ચેતનાના પ્રવાહને મોકલીએ, જાગૃત અવસ્થામાં-તો તે કેન્દ્રો જાગૃત થાય છે, એવો અનુભવ છે. એક કેન્દ્રને જાગૃત કર્યાબાદ બીજા કેન્દ્રમાં આવતાં જ પહેલું કેન્દ્ર ભૂલી જવાશે. છતાં તે ચેતન્યમય તો થયેલું રહે જ છે. આમ એક પછી એક બધાં કેન્દ્રોમાં ફરી વળ્યા બાદ આજ્ઞાચક આગળનું છેલ્લું કેન્દ્ર આવ્યા બાદ તેને જ જાગૃત કરવામાં વધુ સમય લેવો. એટલે તે એકજ કેન્દ્રમાં ચેતના રહેશે અને બાકીનું ભૂલાઈ જવાશે. એકાગ્રતા સહજ થઈ જશે. જે જે કેન્દ્રો ભૂલાઈ ગયાં છે. તે તે કેન્દ્રોમાંથી મન નીકળી ગયું હોવાથી, તે સહજ જ શિથિલ થઈ ગયાં હોય છે અને પ્રાણ ત્યાં પોતાનું કાર્ય સહજતાથી કરી શકે છે, કારણ કે મનની કોઈ ડખલ નથી. અને બીજાં કોઈ અવરોધ નથી.

શારીરિક સ્તરે એક ખીજી પણ અગત્યની જાણવા જેવી બાબત એ છે કે જે જે કેન્દ્રોમાં મનને-પ્રાણને જોડવામાં આવે છે. ત્યાં ત્યાં સ્વાભાવિક રીતે જ લોહીની ગતિ વધે છે. જ્યાં લોહીની ગતિ વધે ત્યાંનો અવયવ પુષ્ટ બને છે. અને તે અવયવમાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓ ગતિશીલ થાય છે. અને એક પ્રકારનું creative force સર્જનાત્મક બળ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી એ સહજ છે કે નિત્ય આ ક્રિયા કરવાથી પાછળ દર્શાવાયું છે તેમ જ્યાં હોઠએ ત્યાં, તો એકાદ વર્ષમાં આપણે ઘણા જ બદલાઈ જઈએ છીએ. બહારનું કલેવર એમનું એમ જ રહેવા છતાં, અંદરથી આપણે ઘણા જ ચપળ, સ્ફૂર્તિવાળા, જાગૃત વિવેકદષ્ટિ, અને સરવાળે વ્યવહારમાં ઘણું અંશે સફળતા મેળવનાર થઈ જઈએ છીએ.

શરીરમાં આવેલાં જુદાં જુદાં કેન્દ્રો:—

* જમણા-ડાબા પગની બબે પીંડીઓ	-૨
* " " પગના " ઘૂંટણો	-૨
* " " " " સાથળો	-૨
* પેદું અને નાભિ	-૨
* હૃદય અને બે ડાબા-જમણી ફેફસાં	-૩
* બે ખલા તથા બે હાથના ત્રણ ત્રણ ભાગ	-૮
* ડાબી તથા જમણી આંખ	-૨
* ડાબો તથા જમણો કાન	-૨
* મુખ તથા તાળવાનો ભાગ અને મગજ	-૩
* ભૂમધ્ય અથવા આજ્ઞા ચક્ર	-૧

આ કેન્દ્રોને બરાબર કમસર યાદ રાખવાં, જેથી ક્રિયા વખતે સરળતા રહેશે. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણું મન હંમેશાં બહારની વસ્તુઓ જોવા સાંભળવામાં જ અટ-

વાયેલું રહે છે. અને તેથી આ કેન્દ્રોની તમામ ક્રિયાઓ આંતરમનની મદદથી જ ચાલે છે કારણ કે તે ક્રિયાઓ આપણામાં રૂઢ થઈ ગયેલી છે. તેથી આ જાગૃતિપૂર્વકની ક્રિયા રૂઢ થઈ ગયેલી ક્રિયાઓમાંની જરૂરી હશે તે જ કરશે. બાકીની ભૂલાઈ જવાશે.

ક્રિયા શરૂ કરતી વખતે જે કમ લઈએ તે જ કમ સાચવી રાખવો. જેમ કે ડાબા પગની પીંડીથી ક્રિયા શરૂ કરી તો બધાં જ કેન્દ્રોને ડાબેથી જમણે લઈ જવાં જમણેથી કરીએ તો જમણેથી ડાબે લઈ જઈ આજ્ઞાચક્ર આગળ અટકવું એટલે ચેતનાનું પ્રમાણ જળવાશે અને એક બે મહિના ગયા બાદ ચેતનાનો સંચાર થતો અનુભવી શકાશે. તે ન અનુભવાય તો લોહીનું ભ્રમણ પણ અનુભવાશે. આપણી ક્રિયાની તન્મયતાના પ્રમાણમાં ચોક્કસ તેટલો લાભ મળશે જ. એટલું તો ખાત્રી પૂર્વક કહી શકાય. (કમશ:)

સાધકમાં આત્મશ્રદ્ધા હોવી જોઈએ.

* * *

તિરસ્કારવાદને ભારતીય જીવનમાંથી મારી હઠાવવો જોઈએ. તિરસ્કારવાદ એ ભારતીય જીવન શૈલી નથી.

મહાયોગી અરવિંદની અમરકૃતિ સાવિત્રી-(૩)

(ગતાંકથી ચાલુ)

આશા ત્રિવેદી

પ્રાણમય પ્રદેશો

આગળ જતાં પ્રાણશક્તિનો ઉચ્છવાસ વધુ સતેજ બન્યો. હંતુ એનાથી કાંઈક સારી સ્થિતિ સર્જાતી જોઈ. પ્રાણના ભાવાત્મક રૂપો હસ્તીમાં આવ્યાં. આરંભકાળના માનવી કેવળ બાહ્ય સ્પર્શને જ સમજી શકતાં હતાં જ્યારે હવે પ્રકૃતિએ વિચારયુક્ત ક્ષુદ્રતા પ્રગટ કરી મન આવ્યું, પરંતુ અર્ધ-જન્મ પામેલું, હૃદય આવ્યું-પણ અદૃશ્ય શક્તિના સંચાલન હેઠે કામ કરતું. શરીર સાથે સબંધિત જીવન ચેતનને જાણતું ન હોતું. ફક્ત જીવવું, સ્પૃહા કરવી, હર્ષ અને શોક કરવો, બહારની વસ્તુઓને જ જોવી, એ જ હતું. સ્વરૂપના જ્ઞાન વગરના માણસો માત્ર દેહની જરૂરિયાતો માટે જ મથતાં, જાતને બચાવવાની અને ભોગ ભોગવવાની જ એને પડી હતી. પોતાના સ્વભાવ ઉપર જીત મેળવવી અને ચેતનને મુક્ત કરવાના વિચારો એને ન હોતા આવતા. પાશવ કામનાની રીતે એની જીવન ગાડી ચાલતી. તેઓ રજસૂ અને તમસૂના કાર્યનું અધિષ્ઠાન બનેલાં હતાં. આમાંથી માનવ જીવન થોડું આગળ વધ્યું. એણે વિચાર પ્રતિ ડગ ઉપાડ્યાં. વિશ્વ તરફ મીટ માંડી. દુઃખના આઘાતો આત્મા સુધી પહોંચતા હતા, હજીય કાંઈક વિશેષ સાધવાનું બાકી હતું. ત્યાં જ પ્રાણ શક્તિનો વિકાસ અટકી ગયો. અધ વચ્ચે તે અટકી ગઈ, તે અટક સ્થાન હતું. પ્રાથમિક મન, પ્રાણ સૃષ્ટિનો આ

ત્રીજો તબક્કો હતો. વિચાર કરતો જીવ કાળના કાર્યને જોવા શક્તિમાન થયો. અંબવાયેલી મનઃશક્તિ નીચેની ગડબડમાં થઈને ઉપર આવવા લાગી. અનંતની ગતિ કાળના વિસ્તારમાં પ્રવેશી, અજ્ઞાનના પથમાં જ્ઞાનના કદમ મંડાયા, અને એક વિચાર સંપન્ન વ્યક્તિ અવકાશમાં આવીને ઉભો. જીવ હવે જડતાની અંધારી કોટડીમાંથી બહાર નીકળ્યો, પણ મન હજી અગોચર અને અનંતમાં પ્રવેશવાનું સાહસ કરી શકતું ન હોતું, માનવ હજીય પોતાને માંસ માટીનો જ સમજતો હતો. એનામાં ક્ષુદ્ર વિચારો અને ક્ષુદ્ર કાર્યોનું જ રાજ્ય મંડાયું હતું, મન દેહનો ગુલામ હતું, પોતાનામાં રહેલાં અવિનાશી આત્માને ઓળખતું ન હતું. મુક્ત વિહાર માટેનું સુવર્ણ ચિંતન એની પાસે ન હતું બધેજ અજ્ઞાનનું ધુમ્મસ છવાયેલું હતું. અશ્વપતિ હવે ક્ષુદ્ર પ્રાણના રાજ્યના કિનારે જઈ પહોંચ્યો, કે જ્યાં બેઠંગા હજારો સર્વોની ઉધ્વેગ-કારી વસ્તી એણે જોઈ જેને શ્રી અરવિંદ ક્ષુદ્ર પ્રાણના દેવતાઓ તરીકે ઓળખાવે છે. અશ્વપતિ પોતાના પ્રકાશિત નેત્રોથી એ બધું જોવા લાગ્યો.

(પ્રાણમય પ્રદેશો અને દેવતાઓ)

ક્ષુદ્ર પ્રાણના દેવતાઓ એટલે ભૂત, પ્રેત, જીન, બ્રહ્મ-રાક્ષસ અર્ધ-પશુ, પિશાચ, પાતલ આત્માઓ અને ત્યાં ફસાઈ ગયેલા દેવતાઓ. અનંતતાના એક દુઃખ ભર્યા ભાગમાં આ પ્રદેશ આવેલો હતો. પરમનો કયો નિયમ આને ટકાવી રાખે છે અને તેની શી જરૂર છે, તે જાણવા માટે અશ્વપતિ આ પ્રદેશ તરફ નજર નાખે છે. ડરામણા દેવોની મુખાકૃતિઓ, ભૂતના ભડકાઓ અને પિશાચોની ચિચિયારીઓ એની આસપાસ ધૂમવા લાગી. એણે જોયું અજ્ઞાનના કાળા આવરણ નીચે તેનું અસ્તિત્વ ટકી રહ્યું હતું. દુઃખ

અને એનેની અહીં મુખ્ય હતાં. દેવી નિયમોથી દૂર રહેલાં આ સત્વો વિચિત્ર રૂપો લઈને ફરતાં હતાં; અને પ્રભાવ ફેલાવીને સર્વને સકંઠમાં લઈ લેવા તત્પર રહેતાં. સત્યપરાયણને જૂઠ્ઠી સેવામાં યોગ દેવા. આડમાં રહીને કાળા કરતૂકા કરવાં, તુરંચ યોજનાઓનો આનંદ લેવો, અધમતામાં આળોટવું, હર્ષની જગ્યાએ દુઃખનું ખીજ વાવી દેવું, આ તેના આગવાં કાર્યો હતાં. મેલી કૂંકથી જીવોના જીવન દીપને ઓલવી નાખતાં, એનો પ્રેરાયેલો પ્રાકૃત જીવ ખાડામાં પડી જતો અને કાં તો કાઠવમાં ખૂંચી જતો, એકામ વર્તનારાં આ પ્રેતો અને પિશાચો પોતાની અધમ વાસનાઓને લઈને ચક્કર મારતાં રહેતાં હોય છે. બધાંને ભ્રષ્ટ કરે છે. આપણને લલચાવીને નિષ્ક્રિયતાએ લઈ જાય છે અથવા તો મિથ્યા સફળતા અપાવે છે. કામનાના ચાકડે ચઢાવીને આપણને અનિવાર્ય વિનાશ તરફ ધકેલે છે.

જ્યાં પ્રેમ નથી, પ્રકાશ અને ઉદારતા નથી અને દેહના જ સુખમાં મશગુલ રહેતા જીવોના જગતમાં એ પોતાનું પાપ ફેલાવીને દુષ્ટ કર્મ શરૂ કરી દે છે. અહીં આ લોકમાં પણ આ ક્ષુદ્ર બળો આપણાં હૃદયો પર ચડી બેસે છે, અને બચાવવા આવતી જ્યોતિને વચમાંથી જ અટકાવી દે છે. ભૂલથી જે એઓ એને વશ થાય છે તેઓ વધુ ગાઠ અંધકારમાં જાય છે અને એની સાધનાનો નિર્રથક અંત આવે છે.

પ્રભુની મહાજ્યોતિ અને મહા આનંદ પ્રાપ્ત ન થાય, અને દરેકને પોતાનું મૂળ ન જડે ત્યાં સુધી આવી સૃષ્ટિઓનો ચકરાવો ચાલુ જ રહે છે. આ પ્રદેશનું મૂળ માણસની ઘોર પાશવી વૃત્તિઓ છે. આ વૃત્તિઓ એના આત્માને ઢાંકી રાખે છે. પૃથ્વી પર પ્રાણનું પ્રાગટ્ય થયું ત્યારથી માંડીને આજ સુધીનું માનવ જીવન આ રીતનું જ રહ્યું છે. માનવ જીવન

એટલે દુઃખનું નિત્ય નિવાસ સ્થાન. સુખ તો માત્ર અતિથિની જેમ આવીને જતું રહે છે. જરા જેટલો પ્રેમ, મૈત્રીનો થોડોક જ સ્પર્શ. બાકી તો દ્રેષ, ઈર્ષા અને દુઃખની એના હૃદયમાં આગ બળતી હોય છે. વ્યથાને ભૂલવા એ પ્રકૃતિની સુંદરતાનો આશ્રય લે છે. કેઇ શક્તિશાળી વસ્તુ તેના જીવનમાં આવવા માગતી હોય છે, ત્યારે તેને ધારવાની શક્તિ એનામાં હોતી નથી. લાલસાની આગ એને સંહાર તરફ લઈ જાય છે. દિવ્ય આનંદ તો ભાગ્યે જ એના અંતરમાં આવે છે. આવું નિર્રથક જીવન જીવતાં મનુષ્યને તુરંચ તૃષ્ણાના અને વિકૃત વાસનાના બળો છેવટે પરલોક લાણી મોકલે છે. એ અજ્ઞાતના અંધકારમાં જાય છે અને ત્યાં ભૂત પ્રેત, પિશાચ વગેરેની મલિન યોગિને પામે છે. અશ્વપતિને લાગ્યું કે આ તો એક આલાસ અને અધૂરી શોધ છે. આપણાં જીવનો ગૂઠ રહસ્યોથી ભરેલાં છે. માંસ માટીના આ દેહમાં ચિનગારી રૂપ ચૈત્ય પુરૂષ રહેલો છે. એ પાવક રૂપે પ્રગટે ત્યારે આપણે અર્ધ-દેવ બનીએ છીએ. શ્રી. અરવિંદ કહે છે કે એ બૃહતી બ્રહ્મસત્તા જે સમયે મહાસાગરની જેમ ઉતરી આવશે, ત્યારે સર્વ કાંઈ આનંદ આનંદ થઈ જશે. પ્રાણ, હૃદય, ઈન્દ્રિય અને દેહ દેવી રૂપાંતર પામી જશે. પણ તેને માટે પહેલાં આપણે પ્રકૃતિના કૂવામાંથી બહાર નીકળી ઊંચે ચડવાનું છે. નામ રૂપની પાર પહોંચવાનું છે. આ રીતે અધોગામી સત્વોમાં થઈને અશ્વપતિ આગળ ચાલે છે વિરોધી સત્વોની દૃષ્ટિ તીરની જેમ તેના તરફ મંડાઈ હતી. આ ઊંડી ગુફામાં અશ્વપતિનો આત્મા સૂર્યની જેમ પ્રકાશતો હતો. (કંમશઃ)

રામકથા

યોગેશ્વરજી

(યોગેશ્વરજીની સિદ્ધકલમે આલેખાયેલ રામકથા)

રાવણુ અને એના સાથીદારો વધારે ઉત્તેજિત બની ગયા. એ જેમ તેમ ખેલવા લાગ્યા. પરંતુ એટલામાં સ્વયંવર મંડપની બહાર નાશભાગ શરૂ થઈ. કોઈ મહાન અનિષ્ટ અથવા અમંગલ આવી પડ્યું હોય એવું લાગવા માંડ્યું. રાજાઓ અને રાજકુમારો કાળને જોઈને નાસતા હોય તેમ જુદી જુદી દિશામાં નાસવા લાગ્યા.

બાહુબળને બતાવવાની વાતો કરનારો રાવણુપણુ ના હિંમત બની ગયો. એ કશું જ ખેલી ના શક્યો તે સ્વયંવર મંડપમાંથી ધીરેથી સરકી ગયો.

અબળુતા, ડવાઈ ગયેલા રાજાઓ એ કોલાહલ સાંભળીને એક-મેકને પૂછવા લાગ્યા. 'આ બધો ખળભળાટ શેનો છે? આ નાસભાગ શેની થઈ રહી છે? કોઈને કાળ આવ્યો છે કે શું?'

'હા કાળ આવ્યો છે.' કોઈએ કહ્યું! કોઈને નહિ પરંતુ સૌનો કાળ. તમને હજુ ખબર નથી કે ઋષિકેશ શ્રેષ્ઠ વીર પરશુરામ આવી રહ્યા છે?'

'પરશુરામ!'

'હા. પરશુરામ.'

અને પ્રશ્ન પૂછનારાઓ તે રાજકુમારો પણ પોતાની રક્ષામાટે દોડવા માંડ્યા.

પરશુરામની ઘાઠ એવી અજબ હતી.

એ વીર ઋષિ શ્રેષ્ઠથી મોટા મોટા મહારથીઓ તે વીર રાજાઓ પણ ડરતા રહેતા. ક્ષત્રિયોતું નિકંદન કાઢવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર અને એ પ્રતિજ્ઞાને પાળવામાટે ભયંકર કર્મ કરનાર પરશુરામના નામ માત્રથી ભલભલા શરવીરોના છઠ્ઠા છૂટી જતા.

એ મહાપુરુષે જાણ્યું કે શંકરના દૈવી ધનુષ્યને કોઈએ સીતાના સ્વયંવરમાં તોડી નાખ્યું છે, એટલે એ વાયુવેગથી, પોતાની ધ્વજાનુસાર ગતિ કરવાની અલૌકિક શક્તિથી, એકાએક અને આંખને મીંચીને ઉઘાડીએ એટલી વારમાં, મિથિલા નગરીમાં દોડી આવ્યા.

એમના રોષનો પાર ન રહ્યો.

લાલધુમ લોચનવાળા એ પ્રતાપી મહાપુરુષ રાજા જનક આગળ આવીને ઉભા રહ્યા, એટલે જનકે એમને પ્રણામ કર્યા, અને એમનું સ્વાગત કર્યું.

મુનિ વિશ્વામિત્ર, રામ અને લક્ષ્મણ પણ એમને પ્રણામ કરીને ઉભા રહ્યા.

રાજા જનકે નમ્રતાને ટપકાવતા કહ્યું : 'આ અમુલ્ય અવસર પર આપના જેવા સત્પુરુષના શુભાગમનથી અમને અત્યંત આનંદ થયો. હું આપનું અંતઃકરણપૂર્વક સ્વાગત કરું છું. આપના દર્શનથી મારાં લોચન ધન્ય બન્યાં ને મારું જીવન સફળ થયું; આપના જેવા મહાપુરુષનું દર્શન કોઈ જેને તેને તે બ્યારે ત્યારે નથી થતું.'

પરંતુ જનકના એ શબ્દ પરશુરામને સહેજ પણ પ્રસન્ન ના કરી શક્યા.

એમના મુખમંડળની કઠોરતામાં સહેજ પણ ફેરફાર ન થયો.

હાથની પરશુને ખભાપર મૂકીને પરશુરામ કાંઈક કઠોર સ્વરમાં ખોલ્યા : 'તમે મારું સ્વાગત કરો છો તે બરાબર છે એ સ્વાગતને હું સ્વીકાર કરું છું. પરંતુ આ ધનુષ્યને કોણે તોડ્યું તે હું જાણવા માગું છું. મારે એનો મુકાબલો કરવો પડશે.'

મુનિ વિશ્વામિત્રે કહ્યું : ધનુષ્ય તો દશરથ પુત્ર રામે તોડ્યું છે. સીતાના સ્વયંવર માટે રાખવામાં આવેલા એ ધનુષ્યને ઉપાડવાની ચઢાવવાની કે તોડવાની રાજા જનકે શરત રાખેલી એ શરત આકરી હોવા છતાં રામે તો એનું પાલન જ કર્યું છે.'

‘રામે એ શરતનું’ પાલન ભલે થયું, પરંતુ મારે એમની સાથે લડીને એમના બળને ચકાસી જોવું પડશે. એ સિવાય મને શાંતિ નહિ મળે.’

સીતા અને ઉર્મિલા તો આ એકાએક પેદા થયેલી પરિસ્થિતિને જોઈને આભી જ બની ગઈ.

એમને ચિંતા થવા માંડી કે હવેશું થશે ! અત્યાર સુધીના ઉત્સવમય વાતાવરણમાં અમંગલ ઘટના ક્યાંથી આવી પડી ? એ એમને ના સમજાયું.

રાવણ જેવા કેટલાક વિદ્વંસતાપી રાજાઓ દૂર ઉભાઉભા એ સંવાદ સાંભળવા લાગ્યા અને હવે રામનું આવી બન્યું એ વિચારે રાજી રાજી થવા માંડ્યા.

પરશુરામની અસાધારણ શક્તિની એ સૌને માહિતી હતી. એમનો રોષ જો લખૂંડી ઉઠે તો એ બ્રહ્માંડને પણ ભસ્મ કરી દે એમાં એમને શંકા ન હતી.

રામને માટે લાગણી ધરાવનારા કોઈ કોઈ રાજપુરુષો આ ઘટનાથી દુઃખી થઈ રહ્યા તે પરસ્પર કહેવા માંડ્યા : ‘આવા પવિત્ર ને પુણ્યમય પ્રસંગ પર આ પરશુરામ ક્યાંથી ટપકી પડ્યા ? રામને એમના પરાક્રમ બદલ અભિનંદન અને આશીર્વાદ આપવાને બદલે એમની સાથે લડવાની વાત કરતાં એમને શરમ નથી આવતી ?’

‘જે જીવનભર વેરભાવને વશ બનીને લડતા જ રહ્યા છે એમને શરમ ક્યાંથી આવે ?’

‘એમને વળી શરમ સાથે લાગે વળગે જ શું ?’

‘એમને શરમ જોઈ કાંઈ હોત તો એ આવી રીતે ધનુષ્ય ભંગના સમાચાર સાંભળીને તોફાની પવનની પેઠે એકાએક દોડી આવત બરા ? અને દોડી આવત તો પણ આવા મન ક્ષવતા પ્રલાપ કરવા માંડત ?’ (ક્રમશઃ)

“ધ્યાન સાધના શિબિર” સુરત માટેનો સંદેશો”

સુરેશ એમ. શાહ-કેનેડા

પ. પૂ. યોગેશ્વરજી સાથે દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રિટોરીયા શહેરમાં ટેલીફોન ઉપર વાત થઈ તેથી જાણ્યું કે આ વર્ષે પણ સુરત શહેરમાં ધ્યાન-શિબિરનું આયોજન થયું છે. ગુજરાતના ગૌરવ, ભારતના રત્ન અને વિશ્વવંદનીય વિભૂતિ પ. પૂ. શ્રી યોગેશ્વરજી તથા પરમ પૂજ્ય ‘મા’ સર્વેશ્વરીના સાન્નિધ્યમાં ફરી એકવાર યોગેશ્વરજી પરિવારના સ્વજનો આત્માની શાંતિ, અને અંતરના દિવ્ય આહારને પામવા એકત્રિત થશે. અને શિબિર દ્વારા આત્મમૂલ્યાંકન કરશે. ભાગ લેનાર શ્રદ્ધાળુ ભાઈ બહેનો તથા અમારા જેવા દૂર વસતા અને શિબિરમાં ભાગ નહીં લઈ શકનાર ભાઈ બહેનો શેષ-જીવનના દરેક દિવસ, પ્રત્યેક કલાક અરે ! દરેક પ્રવાસો-પ્રવાસોના પ્રભુના પરમ આનંદમય, શાંતિમય અને દિવ્ય સ્વરૂપને પામવા માટે ઉપયોગ કરવા કૃતનિશ્ચયી બને તો માનવ-નું સમસ્ત જીવન “શિબિર” બની જાય અને આત્માની અનુભૂતિ થાય તથા જીવન સફળ બને. અંતમાં શિબિરના આયોજકો તથા ભાગ લેનાર ભાઈ બહેનોને અભિનંદન પાઠવું છું. તથા પરમકૃપાળુ પરમાત્માને પૂજ્ય, વંદનીય શ્રી યોગેશ્વરજી તથા પૂ. મા સર્વેશ્વરજીને આવા જાહેર હિતના લોકો-પયોગી અને આત્માન્નિતના કાર્યો વધુ ને વધુ કરવાની શક્તિ પ્રદાન કરે એવી અભ્યર્થના છે.

ટોરોન્ટો-ધ્યાન કેન્દ્ર પણ શિબિરની સફળતા ઇચ્છે છે.

સુરત ખાતે દસમી ધ્યાન સાધના શિબિર

દર વર્ષની જેમ, આ વર્ષે પ. પૂ. મહાત્મા શ્રી. યોગેશ્વરજી તેમજ પ. પૂ. માશ્રી સર્વેશ્વરીની ઉપસ્થિતિમાં દસમી ધ્યાન સાધના શિબિર સુરત ખાતે યોજાશે. શિબિરનું સ્થાન એમ. ટી. બી. કેલેજ, આઠવા લાઇન્સ, સુરત ૧.

શિબિરનો પ્રારંભ તા. ૮-૫-૧૯૮૩ના રોજ થશે. સાત દિવસની આ શિબિરનો રહેવા, તેમજ ભોજન વગેરેનો ખર્ચ રૂ. ૭૫ લેવામાં આવશે. શિબિરમાં જોડાવા અંગેનો પત્ર વ્યવહાર પ્રો. ટી. જી. ભટ્ટ, ૪૪, નંદનવન સોસાયટી, ઘોડ દોડ, સુરત-૧ અથવા શ્રી રમેશભાઈ જે. પટેલ, એકસપ્રેસ ઓઈલ એન્ડ એન્જ. ક્વાં. ૭/૪૬૧૬, સ્ટેશન રોડ સુરત-૩ સાથે કરવો.

સુરતના પાંચ જેટલાં ધ્યાન કેન્દ્રોના ભાઈ બહેનોના સહિયારા પુરુષાર્થથી આ શિબિરનું આયોજન કરાઈ રહ્યું છે.

વડોદરાનો કાર્યક્રમ

પ. પૂ. મહાત્માશ્રી યોગેશ્વરજી તેમજ પ. પૂ. મા શ્રી. સર્વેશ્વરીનાં પ્રવચનો ને ભજનોનો અમદાવાદ પછીનો કાર્યક્રમ તા. ૧૬-૪-૮૩ થી ૩૦-૪-૮૩ સુધી વડોદરા ખાતે રહેશે તેઓશ્રીનાં પ્રવચનો નગર બાગ, માંડવી ખાતે રાખવામાં આવ્યાં છે.

સદ્ભાવભરી ભેટ

અધ્યાત્મને સાધકો ને વાંચકો સારા માઠા પ્રસંગોએ યાદ કરીને ભેટ મોકલતા જ રહે છે. છેલ્લા માસ દરમ્યાન મળેલ ભેટ નીચે પ્રમાણે છે:-

- ૨૫-૦૦ શ્રી. વિક્રમભાઈ એમ. પટેલ. ટોરે-ટો, કેનેડા.
૬૧-૦૦ ,, કાંતિભાઈ કે. દેસાઈ તરફથી તેઓના સ્વ. પુત્ર નલિનકુમારના સ્મરણાર્થે.
૫૧-૦૦ ,, વિજયસિંહ રાણા એમના પિતાજી શ્રી. અખુલા રાણાની સ્મૃતિમાં.

પરદેશના આજીવન સભ્યો

‘અધ્યાત્મ’ ના પરદેશના આજીવન સભ્યોની સંખ્યામાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો રહ્યો છે. પ. પૂ. મહાત્માશ્રી યોગેશ્વરજી તેમજ પ. પૂ. માશ્રી સર્વેશ્વરીની દક્ષિણ આફ્રિકાની વિદેશયાત્રાના પરિણામે વિદેશમાં વસતા ભારતવાસીઓ નવા આજીવન સભ્યો બની રહ્યા છે. છેલ્લે નવા નોંધાયેલ સભ્યોનાં નામ આ પ્રમાણે છે.

- ૫૩ શ્રી પરભુભાઈ સી. પટેલ, જોડાનીસબર્ગ રૂ. ૧૫૦૧
૫૪ ,, ગોવનભાઈ ગોરધનભાઈ, ડરબન રૂ. ૧૫૦૧
૫૫ ,, કિરીટકુમાર રમણીકરાય ઘેલાણી, ટ્રાન્સવાલ, રૂ. ૧૫૦૧
૫૬ ,, અનિલભાઈ મગનભાઈ દેસાઈ, ટ્રાન્સવાલ રૂ. ૧૫૦૧
૫૭ ,, રામુભાઈ નારણજી પટેલ, ડરબન, રૂ. ૧૫૦૧
૫૮ ,, જયશ્રી કૃષ્ણ, ડરબન, રૂ. ૧૫૦૧
૫૯ ,, ભગુભાઈ પરાગ, ડોરમેટોન રૂ. ૧૫૦૧
૬૦ ,, ધનસુખભાઈ ગંગારામ, ડરબન રૂ. ૧૫૦૧
૬૧ ,, અરૂણકુમાર પ્રાણલાલ ધુપેલિયા, ડરબન રૂ. ૧૫૦૧
૬૨ ,, જયંતીલાલ હીરાલાલ પટેલ, ડરબન રૂ. ૧૫૦૧

વીરલાજ કરી શકે છે....

સામાન્ય માણસોના હૃદયમાં પણ પરમાત્માની પ્રાપ્તિની, તેમજ અસત્યમાંથી સત્યમાં, અધકારમાંથી જ્ઞાનમાં, અવપતામાંથી પૂર્ણતામાં ને મૃત્યુમાંથી અમૃતત્વની પ્રાપ્તિના ભાવો નથી ઊઠતા એમ નહિ; પણ મુસીબત એ છે કે આકાશમાં ચમકીને અદૃશ્ય થઈ જનારી ચંચલ ચપલાની જેમ તે ક્ષણભંગુર નીવડે છે. પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં આવતાં જ તે તદ્દન નામશેષ થઈ જાય છે... તેથી તે ભાવની કીમત ઓછી આંકવાની જરૂર નથી. સ્મશાન, તીર્થ, દેવમંદિર, કથાકીર્તન ને સંતપુરુષોનો લાલ મળવા છતાં ને કેટલીક વાર લાંબા લાલ મળવા છતાં, કેટલાક માણસો એટલા બધા જડ ને સંસ્કારપ્રુક્ક થઈ ગયા હોય છે કે તેમનું 'રૂંવાડું' એ હાલતું નથી; ને તેમને લેશ પણ સુધારવાની વૃત્તિ કે લાગણી થતી નથી. તેના કરતાં, જેમને એવી લાગણી થાય છે, તે ક્ષણભંગુર ન બને ને કાયમ માટે ટકે તે માટે પ્રયત્ન કરે તો તેમનું જીવન અવશ્ય સારું બની શકે છે.

આ માટે જરૂર છે શુદ્ધ લાંબી જાગૃતિ ને સતત સાધનાની. પણ આ જાણવા છતાં કેાક વીરલાજ તે કરી શકે છે.

—યોગેશ્વરજી.